THE BOOK WAS DRENCHED

UNIVERSAL
LIBRARY
OU_204012
UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T954 V81 A Accession No. G.T.480

Author వీరభద్రరావు, చి.

Title అళియ రామరాయలు

This book should be returned on or before the date last marked below.

అళియరామరాయలు.

గ్రంథకర్త:

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు

SPECIMEN

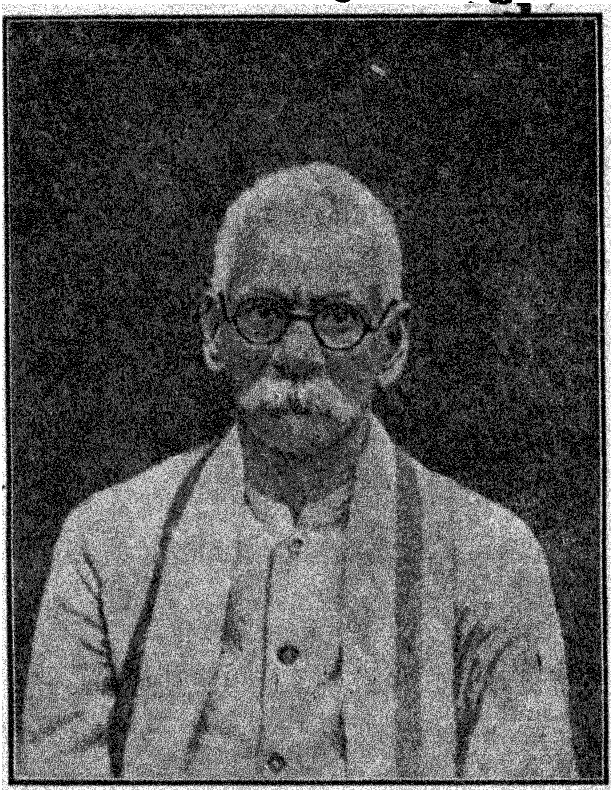

శ్రీనాథకవిజీవితము, తిమ్మరసుమంత్రి తిక్కనసోమయాజి,

అళియరామరాయలు గ్రంథకర్త.

సర్వహక్కులు ప్రకాశకులవి.

వెల [redacted]

We are highly grateful to The Venkateswara university Tirupathi for Prescribing this book (**Chapters One and Two**) as Telugu Prose Text for Preuniversity course.

Publlisher

అళియరామరాయలు

ప్రథమప్రకరణము

“ సీ. పట్టాభిషేకవిపర్యయంబునఁ బ్రోలు
వెడలి ప్రియానుజు ల్వెంటఁ గొలువఁ
జిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగు పెన్గొండ సాం
ద్రహరిద్విపేంద్ర నాదవనిఁ జెంది
ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్వుర వధించి
మహిమ సలకఖరస్మయ మడంచి
వారిపీరభటమహాబ్ధతి నబ్ధి గంపింప
దుర్గమున గదిసి తద్ద్రోహిఁ దునిమి
తే. యనఘతరపార్థివేందిర నధిగమించి
సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు
పూని శరణాగతుల నెల్లఁ బ్రోచె రాముఁ
డతఁడు నిజచరితంబు రామాయణముగ. ”

"సీ. ఖలు నతిద్రోహి సల్కాయతిమ్మని పారించి
సకలకర్ణాటదేశంబునిలిపె
నతుని వర్ధితునిఁ దత్సుతునిఁ బట్టముఁ గట్టి
కుతుపనమల్కాన క్షోణి నిలిపెఁ
బదిలుఁడై రాచూరు ముదిగల్లు గప్పంబు
సేయఁ గాంచ సపాదు సీమ నిలిపె
శరణన్న మల్కానిజాముస కభయంబొ
సంగి తదీయరాజ్యంబు నిలిపె
గీ. నవని యంతయు రామరాజ్యంబు సేసెఁ
దినగుణమ్ములు కవికల్పితములు గాఁగ
నలవియె రచింప సత్కావ్యములను వెలయ
భూమి నొకరాజమాత్రుఁడే రామవిభుఁడు."

అని యేమహారాజు తనవిద్యాపరిషదంబున భూషణ ప్రాయుఁడుగా నుండి 'రామరాజభూషణుం' డనఁ బ్రఖ్యాతి వహించి మించినమహాకవిభట్టుమూర్తిచే పొగడ్తలఁ గాంచెనో అట్టి వీర శ్రీరామరాజును 'ఫెరిస్తా' యను నొకచరిత్రకారుఁ డొకయనామకుఁ డగుచరిత్రకారునివాక్యములను బురస్కరించు కొని తాను వ్రాసిన యొకచరిత్రగ్రంథమునం దొకపిఱికిపంద నుగాఁ బ్రవేశపెట్టినవిధము సత్యాన్వేషణపరాయణు లగుచరిత్రకారు లెల్లరును బరిశోధించి విమర్శించి సత్యమును బ్రకటించుట మఱువఁ దగదు.

ఒకప్పుడు గోల్కొండనవా బగు 'సుల్తానుకూలీకుతుబ్షాహ' విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండయాత్ర వెడలి సరిహద్దుల నున్నమండలములఁ గొన్నిటిని వశపఱచుకొని తురకసైన్యముల నచట నిలుపుట కిష్టపడక హిందూసామంతకుటుంబములోనివాఁడయిన రామరాజును నధికారిగ నియమించె నఁట! అటుపిమ్మట మూఁడుసంవత్సరములకుఁ బిమ్మట విజాపురసుల్తానగు 'ఆదిల్ షాహ' సైన్యములు కేవలము దోపిడికొనఁగోరి వచ్చి పైఁబడి రామరాజును వెడలఁగొట్టి దేశమునంతయుఁ గొల్లఁగొనఁగా రామరాజు పాఱిపోయి సుల్తానుకూలీకుతుబ్షాకు తనపరాభవమును విన్నవించుకొనె నఁట! అంతట సుల్తానుకూలీకుతుబ్షాహ రామరాజునుగాంచి, 'ఛీ! పాఱుఁబోతా! నీవు నాదర్బారులో నుండఁదగవు; పొమ్ము;' అని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టె నఁట! అంతట రామరాజు విజయనగరమార్గముఁ బట్టి కృష్ణదేవరాయలకడ నుద్యోగమును సంపాదించె నఁట! ఈవాక్యములు గోల్కొండపట్టణములో నుండెడునొక యనామకుఁడైనచరిత్రకారుఁడు వ్రాసిన వని ఫెరిస్తా తాను వ్రాసిన చరిత్రమునందు దెక్కించి యున్నవాఁడు.1 విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించినకడపటివంశమగు నాల్గవవీటివంశమును గూర్చినచరిత్రమును వ్రాయుచు హీరాసుఫాదిరి యీయనామకుఁడయినచరిత్రకారుఁ డనుభవములో వ్రాసినదియగుటచేత

(1) Ferista Vol. III p. 380; Aravidu Dynasty Vol. I p. 25.

దీనిని చులకనఁగాఁ ద్రోసి వేయఁ జాలమని వ్రాయుచున్నాఁడు.[2] ఇదియెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రముగాఁ గన్పట్టదని రామరాయలయొక్క పూర్వోత్తరచరిత్రమును నిష్పక్షపాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించినవారికిఁ బోడగట్టక మానదు. కనుక రామరాయలయొక్క పూర్వులచరిత్రమును ముందుగఁ దెలిసికొను టత్యావశ్యకముగనుక వారిచరిత్రమునుగూడ సంగ్రహముగా నిటఁ దెలుపుచున్నాఁడను.

—♦ రామరాయలపూర్వులు ♦—

దక్షిణహిందూదేశచరిత్రమునందుఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచినవంశమునకుఁ జెందినవాఁడు రామరాజు. ఇతఁడాంధ్రుఁడు. కర్ణాటభాషలోఁ గన్నడకవి యగుతిరుమలార్యుఁడు గన్నడప్రభువయిన చిక్కదేవరాయల దగువంశావళి, చిక్కదేవరాయవంశావళి' యనుపేరిట వ్రాసినగ్రంథములో 'ఆంధ్రకులదరామరాజం' అని రామరాజును ఆంధ్రునిగాఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఇతనివంశము 'రామరాజీయ' మనునామాంతరమును వహించిన 'నరపతివిజయ' మనుగ్రంథములో పౌరాణికచంద్రవంశముతో ముడిపెట్టఁ బడినది. ఇతని దాత్రేయసగోత్ర మని వర్ణింపఁ బడినది. ఇతనివంశమున చారిత్రికపురుషు లగునంద రాజును, చళుక్యరాజును, బిజ్జలరాజును పేర్కొనఁబడియుండుట చరిత్రమునకు విరుద్ధముగ నుండుటచేత విశ్వాసపాత్రముగఁ

(2) The Aravidu Dynasty Vol. I p. 19.

గన్పట్టుచుండలేదు. శిశునాగవంశము, శృంగవంశము, చళుక్యవంశము, కలచుటివంశము, చరిత్రమునుబట్టి వేఱ్వేఱు వంశము లనిస్పష్టపడుచుండఁగా వీనినన్నిటిని నేకవంశముగా వర్ణించుట చూడఁగా విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన పూర్వవంశముల వారివలెనె వీరివంశముయొక్క ప్రాశస్త్యమును ప్రకటించుటకై కవి ప్రయత్నించినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

కాని, పంచేంద్రవశతాబ్దిమధ్యమున బసవేశ్వరునివీరశైవమతము నెదుర్కొని ప్రాణములఁ గోల్పోయిన బిజ్జలుని వంశమువాఁడయినఁ గావచ్చు నని యూహించుటకుఁగూడ ప్రతిబంధక ప్రమాణము లగపడుచున్నవి. హైహయాన్వయ మని శాసనములలో వర్ణింపఁబడిన కలచుటి వంశములోనివాఁడు బిజ్జలుఁడని పెక్కుశాసనములు దెలుపుచున్నవి. ఈబిజ్జలరాజు ౧౧౫౦ మొదలు ౧౧౬౭ వ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసిన చాళుక్యత్రైలోక్యమల్లుని సేనాధిపతిగా నుండి, ౧౧౬౨వ సంవత్సరమున కళ్యాణపురాధీశ్వరత్వమును దానే యపహరించి ౧౧౬౭వ సంవత్సరమునఁ జంపఁబడుట సుప్రసిద్ధమైన చరిత్రాంశమై యున్నది. వీనితరువాత సోమేశ్వరుఁడు, సంకాముఁడు, అహవమల్లుఁడు ననుమూవురు కాలచుర్యరాజులు ౧౧౮౩వ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలించిరి. తరువాత నీరాజ్యమును చాళుక్య నృపతి యగు నాల్గవ సోమేశ్వరుఁడు జయించి పరిపాలించె ననుటకూడ సుప్రసిద్ధమైన చరిత్రాంశమే.

ఇట్లుండ, నరపతివిజయ మను గ్రంథమున బిజ్జలునికి వెనుక వానికుమారుని విడిచి, 'వీరహొంమ్మాళిరాయని' వానిమనుమని గాఁజెప్పి అతిశయోక్తులతో నాతని ప్రతాపమును వర్ణించి యున్నాఁడు కాని చరిత్రాంశముల నేనిని పేర్కొని యుండ లేదు. అందువలన వీనియాథార్థ్య మెట్టిదో గ్రహింపసాధ్యము గాదు.

రామరాయల బిరుదుగద్యములలో 'కళ్యాణపుర వరాధీశ్వర' అనుబిరుద మొకటి గానంబడుచున్నది. ఆబిరుదము క్రిందనే మఱియొకచోట 'కళ్యాణపురసాధక' అనుబిరుదముగూడఁ గనంబడుచున్నది. మొదటిది పూర్వులనుబట్టి వంశపారంపర్యముగ వచ్చుచున్నదిగను, రెండవది స్వవ్యక్తిక సంబంధించినదిగను మన మూహింప వచ్చును. రామరాజునకు 'కల్యాణపురసాధక' యన్న బిరుద మెట్లువచ్చినదియు రాఁబోవు ప్రకరణమున వివరింపఁ బడును.

ఆనెగొంది సంస్థానమునందు 'రాయవంశావళి' యను నొక గ్రంథము కలదు. ఆరాయవంశావళియు నీరాయవంశావళియు నొకేవంశావళికి సంబంధించిన వని మనము గ్రహింపవచ్చును.

ఆ గ్రంథమునుబట్టి చూడఁగా నందుఁడనురాజు కిష్కింధలో (ఆనెగొంది) ౧౦౧౪ మొదలు ౧౦౭౬ వఱకును, అతని కుమారుఁడు చాళుక్యరాజు ౧౦౭౬ మొదలు ౧౧౧౭ వఱకు పరిపాలనము చేసి రనియు, వీనికిమువ్వురు పుత్త్రులు గలరనియు

అంద గ్రజుఁ డయినబిజ్జలుఁ డనునాతఁడు కళ్యాణపురమునకు రాజయ్యె ననియు, విజయధ్వజుఁ డను రెండవకొడుకు ౧౧౧౭ మొదలు ౧౧౪౬ వఱకును ప్రభుత్వము చేసె ననియు, మూఁడవవాఁడు విష్ణువర్ధనుఁ డనియుఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. విష్ణువర్ధనుఁ డనుమూఁడవవానిం గూర్చి యేమియుం దెలియరాదు. విజయధ్వజుఁడే తుంగభద్రాతీరమునఁ దనపేట విజయ నగరమును నిర్మింపఁగా దానిని మాధవ విద్యారణ్యుల వారిప్రోత్సాహముచే సంగమ రాజపుత్త్రుఁడగుహరిహరరాయ లతివిశాలమగుపట్టణముగాఁ జేసి విద్యానగర మని పేరుపెట్టి ప్రఖ్యాతికిఁ దెచ్చె ననియు, విజయనగర మను పూర్వపునామమె బహుజనవ్యాప్తిని గాంచెఁ జరిత్రమున నిలిచి యున్నదనియుఁ గొందరు వ్రాయుచున్నారు 1 దీనిని బట్టి కూడ బిజ్జలునివంశమువారు కళ్యాణపురము నందును, విజయధ్వజుని వంశమువారు ఆనెగొందపురమునను కొంతకాలము పరిపాలించి ఢిల్లీచక్రవర్తి యగుమహమ్మదు బీన్ తుగ్లక్ దక్షిణహిందూస్థానముపై వలుమార్లు దండయాత్రలు సాగించిన సంక్షోభకాలమునఁ దమరాజ్యములను బోఁగొట్టుకొని యుందురు.

---

(1) ఈవిషయము 'అవిస్మృతసామ్రాజ్య' మనునర్థమిచ్చు Never-To-Be-Forgotten Empire (శ్రీయుత రెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావు బి. ఎ. గారివిరచితము) అనుగ్రంథమునుండి గ్రహింపఁబడినది గాని ఆనెగొందిసంస్థానములోని 'రాయవంశావళి' యను గ్రంథముయొక్క మాతృకను జూచి వ్రాసినది కాదు.

వీరిపూర్వులు కల్యాణపురమును విడిచిపెట్టవలసివచ్చినను, 'కల్యాణపురవరాధీశ్వర' అను బిరుదమును మాత్రము విడిచిపెట్టియుండలేదు. దక్షిణహిందూదేశమును బరిపాలించిన రాజవంశములలోనిరాజులు తమపూర్వులు గడించినబిరుదములను విడువక వంశపారంపర్యముగాఁ జెప్పుకొనుచు వచ్చుచుండుటచే నాయావంశసంప్రదాయ చరిత్రములనుఁ గొంచెవఱకు నైనఁదోడ్పడుట కవకాశ మిచ్చుచున్నవి.

— వీరహొమ్మాళిరాయఁడు —

ఈవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయినవీరహొమ్మాళిరాయఁడనునాతఁడు పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యభానుఁ డస్తమించుకాలమున నొకసామంతమాండలికుఁడుగాను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగాను నుండినవాఁడయి యుండవచ్చునని యూహించుటలోఁ బ్రమాద మేమియును గానరాదు. పండ్రెండవశతాబ్ది తుదను హొయిసలరాజయినవీరబల్లాలుఁడు గాంగవాడి, నోలంబవాడి, బనవాసిరాజ్యముల నాక్రమించుకొని పరాక్రమవంతుఁడై పరిపాలనముసేయుచు కళ్యాణపురముపై దండెత్తివచ్చి చాళుక్యనృపతి యగునాల్గవసోమేశ్వరుని సైన్యాధ్యక్షుఁ డగు బొమ్మరాజు నెదుర్కొని యాతని గదనరంగమున నోడించి బిజ్జలునియొద్దనుండి గైకొన్నరాజ్యము నాక్రమించుకొనియెను. కర్ణాటభాషలో వ. బ. అనునక్షరములు 'హ' అనునక్షరముగ మాఱి యుచ్చరింపఁబడుట సాంప్రదాయసిద్ధమయిన

విషయము గనుక 'బొమ్మ' శబ్దము 'హొమ్మ' గావచ్చును. అట్లగుటచేవీరుఁడైన బొమ్మరాజునువీరహొమ్మాళిరాయఁ డని కవి ప్రశంసించుట వింతవిషయము గాదు. కనుక పై బొమ్మ రాజుసంతతివాఁ డయినమఱియొకబొమ్మరాజు హొయిసలయా దవులను పదుమూఁడవశతాబ్ద్యంతమున కళ్యాణనగరము నుండి పాఱఁద్రోలి స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేసి యుండును. అతఁడే యీవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయినవీరహొమ్మా ళిరాయనిగా గ్రహింపవచ్చును. ఈవీరహొమ్మాళిరాయఁడు వైష్ణవమతసంప్రదాయాచారములుగలవాఁ డనియు, దేవబ్రా హ్మణభక్తి గలవాఁ డనియు, మాయాపురం బనునామాంత రముగలిగి యుండిన గంగాపురమున 'చెన్నకేశవస్వామిని' ప్రతిష్ఠాపించె ననియును, వీరనారాయణదేవచరణాంభోరుహా రాధనానుసంప్రాపితసకలసామ్రాజ్యవిశేషభోగంబులును, పర మభాగవతసఖిత్వంబును, గల్గి పెద్దకాలము ధాత్రిఁ బరిపా లించు చుండె ననియు నరపతివిజయమునందుఁ గవి వర్ణించి యున్నాఁడు.

—♦ తాతపిన్నమరాజు—కోటిగంటిరాఘవరాజు ♦—

ఈవీరహొమ్మాళిరాయనిపుత్త్రుఁడు తాతపిన్నమరా జని నరపతివిజయమునందు మాత్రమెగాక 'ద్విపదబాలభాగ వతము' పీఠికలో నారవీటివంశమును వర్ణించుఘట్టమున దోనూరికోనేరునాథుఁ డనుకవి:—

"సమితిలోఁ జెఱకురాచనరేంద్రు గెలిచి
అలవుగా సప్తాంగహరణంబొనర్చి
పొలుపొందె భువిమన్నెపులి యనుపేర
బిరుదాంచితుఁడు తాతపిన్నభూవరుఁడు."

అని తాతపిన్నమరాజును గూర్చి వక్కాణించి యటు పిమ్మట—

"హరికాంతఁ బోలు నూరాంబిక యందు
ఘనశౌర్యుఁ డౌకోటిగంటిరాఘవుని
గనియె నతండు సంగ్రామంబునందు
రాజిల్లుకంపిలిరాయసైన్యములఁ
దేజంబు మెరయంగఁ దెగువమై గెలిచి
గరిమ గైకొనియె నగ్గండరగూళి
బిరుదంబు సరిన్నృపుల్ వేర్కొని పొగడ."

అని యతని ప్రథమభార్యాపుత్త్రుఁ డయిన కోటిగంటి రాఘవరాజువీరకృత్యములనువర్ణించియున్నాఁడు. నరపతివిజయము గ్రంథము ంవెంకయకవి తాత పిన్నమరాజు ప్రథమభార్యనుగాని యామెకుమారుఁ డగుకోటిగంటి రాఘవరాజును గాని ప్రశంసించినవాఁడుకాఁడు. తాతపిన్నమరాజు జయించిన చెఱకురాచనరేంద్రుఁ డెవ్వఁడో యింతవఱకు చరిత్రమున కందియుండ లేదు. కాని వానికుమారుఁడు కోటిగంటి రాఘవరాజు యుద్ధమునఁ గంపిలిరాయసైన్యములను గెలిచి, గండర

గూళి' యనుబిరుదమును వహించినవాఁడని కవిచెప్పిన దానిని బట్టి కొంతచరిత్రమును దెలిసికొనుట సాధ్యముకాఁగలదు.

నరపతివిజయమునందు వర్ణింపఁబడిన తాతపిన్నమరాజు బిరుదగద్యములో 'సమస్తరాచార చెఱుకురాచనాయక రాజ్యసప్తాంగహరణ' అని చెఱుకురాచనాయకుని ప్రశంసగన్పట్టుచున్నది గాని కంపిలిరాయని గెల్చి 'గండరగూళి' యనుబిరుదము గైకొన్న విషయము ప్రశంసింపఁబడియుండలేదు. అయిన నియ్యవి నిజమగు చరిత్రమును సూచించునవిగా నున్నవనుట కనుమానింపఁ బనిలేదు.

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడినకంపిలిరాయఁ డెవ్వఁడో మనము ముందుగఁ దెలిసి కొనవలసియున్నది. కంపిలి కృష్ణానది కుపశాఖ యగు తుంగభద్రానది యొక్క దక్షిణపుటొడ్డున యానెగొందికి నెదురుగ నున్నది. శివకవులలో గంగాధరుఁ డనునొక కవి 'కుమారరామునచరితె' యను కన్నడభాషాకావ్యము నొకదాని రచించి యందు కంపిలి రాజులచరిత్ర మభివర్ణించియున్నాఁడు. ఈకావ్యమున కుమారరామునతండ్రి కంపిలిరాయఁ డనివర్ణింపఁబడి యుండెను. కంపిలిరాయని తండ్రి ముమ్మడిసింగనయనియు, ఇతఁడు దేవగిరి రాజధానిగా మహారాష్ట్రదేశమును బరిపాలించిన సేవణవంశీయుఁ డగు రామదేవరాయనికొల్వున నొకదుర్గాధిపతిగ నుండి, యాతనిమరణానంతరమున నతనిమేనల్లుఁ డగు మల్లదేవుఁడు రాజ్యమాక్రమించుకొన నందున కియ్యకొనక, ముమ్మడిసింగన వాని నెదుర్కొని

కిదనరంగమున వానిసంహరించి, రాజ్యముతా నాక్రమించు కొని, తురకల యొత్తిడివలన దేవగిరిని విడిచివచ్చి, కంపిలిరాజధానిగఁ జేసికొని, కొంతకాలము పరిపాలనముచేసి మరణించె ననియు, అటుపిమ్మట వానిమంత్రియగుబైచప్ప యను నాతఁడు వానికుమారుఁ డయినకంపిలిరాయనికిఁ బట్టము గట్టెననియు, నా గ్రంథమున వర్ణింపఁ బడియుండెను. మఱియు నా గ్రంథమున కంపిలిపురమునఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁ బడియున్న సోమేశ్వరదేవుని వర ప్రసాదమున జనించిన వాఁ డగుటచేతఁ దమకుమారునికిఁ గంపిలిరాయ డని పేరు పెట్టిరనికూడ వర్ణించి యున్నవాఁడు. కనుక బాలభాగవతమునఁ బేర్కొనఁబడిన కంపిలిరాయఁ డను నామమొకవ్యక్తినామమే యైనయెడల కొటిగంటిరాఘవరాజు వీనిసైన్యములనేజయించి 'గండరగూళి' యనుబిరుదము గైకొన్నవాఁడని చెప్పవలసి యుండును. కంపిలిరాయఁ డనునది వ్యక్తినామముగాక కంపిలిప్రభు వనియర్థము చేసికొన్నపక్షమున మఱియొకవిధముగాఁ జెప్పవలసియుండును.

ఈవంశములోని రెండవశాఖకు సంబంధించిన విజయధ్వజునివంశము లోనివాఁడగు జంబుకేశ్వరరాయ లానెగొంది పురమున కధీశ్వరుఁడై యున్నకాలమున ఢిల్లీచక్రవర్తి పక్షమునఁ బ్రతినిధిపాలకుఁడుగా ఘూర్జరదేశమును బాలించుచున్న 'బహాఉద్దీ' నను వాఁడు చక్రవర్తిని నలక్ష్యము చేసి స్వతంత్రపరిపాలనముచేయ నారంభించినపుడు వానిజయించి పట్టుకొని వచ్చుటకై చక్రవర్తి 'ఖాజాజెహాన్' అనువానికిఁ గొంతసైన్యము

నిచ్చి పంపఁగా నతఁడు 'బహాఉద్దీన్' సైన్యములను దలపడి యుద్ధమున జయించి వానిం బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించెను గాని వాఁడు తప్పించుకొని పాఱివచ్చి ఆనెగొందిపురాధీశ్వరుఁడైన జంబుకేశ్వరరాయలను శరణువేఁడగా నతఁడభయదాన మొసంగెను. జంబుకేశ్వరుఁడు 'బహాఉద్దీ' నునకు రక్షణ మొసంగెనను సమాచారమును చక్రవర్తి విని కోపోద్దీపితుఁడై ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన చెందేరి, బుదాపూను, మాళవసైన్యముల నసంఖ్యాకముగాఁ జేర్చుకొని దండెత్తివచ్చి యానెగొందికి సమీపమున నున్నకంపిలిదుర్గమును ముట్టడించి హిందూసైన్యము నోడించి యాదుర్గమును తొలుత స్వాధీనపఱచుకొని 'మల్లికునాయబు' అనువానినిఁ దనకుఁ బ్రతినిధి పాలకునిగా నియమించి కొంతసైన్యముతో వానినచట నిలిపి యానెగొంది ముట్టడింపఁ బోయెను. ఈభయంకరమైనవార్త విని జంబుకేశ్వరరాయలు తనసేనల నన్నిటిని సమకూర్చుకొని తాను ముందుగా నెదురువచ్చి మారుకొని ఘోరసంగ్రామము గావించెనుగాని తనకు జయముకలుగు నన్నధైర్యము లేకపోవుటచేతను, శరణాగతుఁడైన బహాఉద్దీనుని వానికి వశ్యపరచి తానాపత్తునుండి తప్పించుకొనుటద్రోహమని తలపోయుట చేతను, తెంపరితనము వహించి తనస్త్రీల నెల్లర నగ్నిప్రవేశ మగునటులు గావించి శత్రువుల మార్కొని ప్రాణములున్నంతవఱకుఁ బోరాడి తుదకు వీరస్వర్గమును గాంచెను. మహమ్మదుబిన్‌తుఘ్లఖ్ ఆనెగొందినిబట్టుకొనియెను. ఇతనికి దాయాదు లయినకోటిగంటిరాఘవరాజును,

వీనికి సవతిసోదరుఁడయినసోమదేవరాజు లీసమాచారము దెలియ రాఁగా నన్నదమ్ము లిరువురును విశేషసైన్యముల సమకూర్చుకొని కొటిగంటిరాఘవుఁడు కంపిలిదుర్గమును, మల్లికునాయబు సైన్యములను, సోమదేవుఁడు మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ సైన్యములను ముట్టడించి ఘోరసంగ్రామము సలిపియుందురు.

కంపిలిరాయఁడయినమల్లిక్‌నాయబుని సైన్యముల నెదుర్కొని యుద్ధముచేసి యపారవిజయమును గాంచి వానిని దేశమునుండి తరుమఁగొట్టి 'గండరగూళి' యనుబిరుదమును బొందినవీరయువకుఁడు కొటిగంటిరాఘవరాజేగాని యన్యుఁడు గాఁడని తలంపవలసి యుండును. రాఘవరాజు కొటగల్లుదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొని యద్దుర్గాధ్యక్షుఁడుగ నుండుటచేతనే కొటిగంటిరాఘవరాజనిద్విపదబాలభాగవతమునఁ బేర్కొనఁబడుట సంభవించెను. ఇతఁడువహించిన 'గండరగూళి' యను బిరుదమునే వీనితరువాత నళియరామరాజు పెదతండ్రి యగునవుకుతిమ్మరాజువహించియున్నటుల "సంగరాంగణచర్యకంపిలిరాయసప్తాంగగండరగూళిసద్బిరుదాది సంగ్రహణోజ్జ్వలా" యనుపద్యబాలభాగవతములోనివాక్యమువలన గన్పట్టుచున్నది. ఈతిమ్మరాజుకాలమున కంపిలిరాజ్యము లేదు. కావున నితఁడారాజ్యమును జయించి సాధించినబిరుదము గాదు. అయినను పూర్వులువహించినబిరుదముల గూడవంశపారంపర్యముగఁ దత్సంతతులవారు వహించుట గలదనిసమన్వయించు కొనవలయును.

— సోమదేవరాజు —

తాతపిన్నమరాజునకు ద్వితీయభార్యయైన గొంకలదేవి యందు సోమదేవుఁ డనుమఱియొకకుమారుఁడు పుట్టెను. ఈసోమదేవరాజు సల్పినవీరకృత్యములు లోకాద్భుతములుగా నున్నవి. ఈవీరయోధునికాలము దెలిసికొనుట కొక్కనామముతోఁ గూడుకొన్నచరిత్రాంశ మొకింత సూచింపఁ బడుచున్నది. ద్విపదబాలభాగవతమునందు :—

"మఱియు నతండాజి మహాహవములక
గరకరియలిగి యగ్గలికఁ బుట్టించి
బెలుకురి యాతండు బిడ్డపే రిడిన
దలకెల్లఁ దొలఁగించి దయచేసి కాఁచె
తెలివి నర్వదినూరు తేజీల నచట
గలుగునర్థులకు దానంబుగా నొసఁగె."

అనియును, మఱియు నరపతివిజయమునందు.

"సీ. కదనరంగంబునఁ గరితురంగమువీర
వితతితోఁ బలుమాఱు విఱుగఁదోలి
యమితోగ్రశౌర్యు మహమ్మదుఁ బట్టి నీ
పేరు పెట్టెదన కుమారున కది
గాక భవత్పాదకమలంబు నుదు రంట
దండంబుఁ బెట్టెదఁ దన్నుఁ గాచి

విడువు మన్నను గాచి విడిచి యర్థులకును
షష్టిశతంబుల నశ్వముల వాసి
తే. చేత నిప్పించి శరణన్నఁ బ్రీతిఁ గాచు
బిరుదుతగు నితనికె యని ధరణిపతులు
సన్నుతింపఁగ నాదిరాజన్య చర్యఁ
దేజరిలె సోమదేవ ధాత్రీవరుఁడు."

అని వర్ణింపఁబడుటవలన నీసోమదేవరాజు తనకుశత్రువును మహాపరాక్రమవంతుఁడు నగుమహమ్మదుమలకను పలుమాఱు యుద్ధములలో జయించుటయెగాక యొకప్పుడు వానిని పట్టుకొని బంధించి నప్పుడాతఁడు 'రాజన్యా! నీపాదములను బట్టుకొని నమస్కరించుచున్నాను; నాకుమారునకు నీపేరు పెట్టెదను; నన్నుఁగాచి రక్షించు' మని వేఁడుకొనఁగా దయతో వానిని విడిచిపెట్టి వానిచేత నర్థులకు నాఱువేల యశ్వముల దానమిప్పించెనని దెలియుచున్నది! ఇందు పేర్కొనఁ బడిన మహమ్మదుమలక క్రీ. శ. ౧౩౫౮ మొదలు ౧౩౭౫ వఱకుఁ బదునేఁడుసంవత్సరములు కలుబరగి పట్టణము రాజధానిగాఁబరిపాలనము చేసినబహామనీసుల్తా నగుమొదటి మహమ్మదుషాహ యని రంగస్వామి సరస్వతిగారు గుర్తింపఁగా డాక్టరుకృష్ణస్వామి అయ్యంగా రామోదించినారు. ఇంతటితోవిరమించినఁ జక్కఁగానుండెడిది. అట్లుగాక సోమదేవరాజు విజయనగరచక్రవర్తులలోమొదటివారలయిన హరిహర, బుక్క, రెండవ హరిహరుల సేనానులలో నొక్కఁ డయియుండవలయు ననిగూడ రంగ

స్వామిసరస్వతిగారు వ్రాయుచున్నారు. 5 మహమ్మదుమ లకబహమనీసుల్తానగు మొదటిమహమ్మదుషాహ యని సంశయమావంతయు లేక యూహించి నప్పుడింతకన్న నెక్కుడయూహ కవకాశమిచ్చు టసంభవము.

ద్విపద బాలభాగవతమునం గాని, నరపతివిజయమునం గాని వర్ణింపఁబడిన సోమదేవుని వీరకృత్యములుగాని, బిరుదుగద్యములుగాని తదితరచర్యలుగాని వీరియూహలను బలపఱచునవి గావు. ఏమన సోమదేవునివీరకృత్యము లన్నియు బహమనీ రాజ్యము దక్కనులో స్థాపింపఁబడుటకుఁ బూర్వమె జరిగినవనియా గ్రంథములలోని వర్ణన లవకాశ మిచ్చుచున్నవి గాని యటుపిమ్మట జరిగినవిగా నవకాశ మిచ్చుచుండలేదు.

"నయవిశారదుఁడు పిన్నయసోమ విభుఁడు
జయశాలి భూపాల సార్వభౌముండు."

అని కోనేరునాథకవి ద్విపదబాలభాగవతమునఁ జెప్పియుండినవిషయము కవివర్ణనాంశ మైనయతిశయోక్తిగ భావింపరాదు. అట్లుభావించుట సత్యచరిత్రమునకు వెలి కల్పించినవార మగుదుము. ఇక్కాలమున మనము సోమదేవుఁడుసార్వభౌముఁ డయినదియు లేనిదియుఁ గుర్తింపఁ జాలనంతటిదౌర్భాగ్యస్థితియందున్నను, ఇంచుక జాగరూకతతో నాకాలరాజకీయపరిస్థితులను బరిశీలించితి మేని సత్యము గోచరింపక మా

(5) Sources of Vizianagar History Introduction p. 7 No. 28 p. 80.

నదు. ఆకాలమున నొకస్వతంత్రసామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁ జేయసంకల్పించిన హరిహరబుక్కరాయాదులవలెఁ జాళుక్యసామ్రాజ్యమువంటి యొకస్వతంత్రసామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁ జేయసంకల్పించి సార్వభౌమబిరుదము వహించి కృషి చేసిన యొకస్వతంత్రప్రభు వనియె మనము నిశ్చయింపవలసియుండును గాని కర్ణాట సామ్రాజ్యాధీశ్వరు లగు హరిహరబుక్కరాయాదులకు లోఁబడి పరిపాలనము చేయుచు బహమనిసుల్తా నను మొదటిమహమ్మదుషాహాతోఁ బోరాడినవాఁ డనియూహింపరాదు. ఇతనిబిరుదములలో "మాళవరాజేంద్రమస్తకశూల" యనియు, 'హొసబిరుమరగండ' యనియు, రెండుబిరుదములున్నట్టు బాలభాగవతమునందును, నరపతివిజయమునందును బేర్కొనఁబడి యున్నవి. ఈరెండుబిరుదములు నీతఁడు హరిహరబుక్కరాయాదులకు సామంతుఁడు గాఁడని విశ్వసించుటకుఁ దోడ్పడుచున్నవి. ఎట్లన మాళవరాజేంద్రుఁడు ఢిల్లీసుల్తా నగు 'మహమ్మదు-బిన్-తుఘ్లఖు' నకుఁ గప్పము గట్టుసామంతుఁడుగాని బహమనీసుల్తా నగుమహమ్మదుషాహాకు సామంతుఁడు గాఁడు. ఈబిరుదములనుబట్టి యితఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౦ ౧౩౪౭ సంవత్సరముల మధ్యకాలమున నున్నట్టు మనము నిశ్చయింపవలసి యుండును. ఈకాలమున ఢిల్లీచక్రవర్తు లగు మహమ్మదుమతస్తులు విజృంభించి మూఁడుహిందూస్వతంత్రసామ్రాజ్యములను నాశనముఁ గావించి దక్షిణహిందూస్థానము నంతటను గల్లోలము గావించిరి. క్రీ. శ. ౧౩౧౮లో

దేవగిరి రాజధానిగాఁ గల మహారాష్ట్రసామ్రాజ్య మడుగంటినది. ౧౩౨౪లో ఓరుగల్లు (ఏకశిలానగరము) రాజధానిగా గల యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైపోయినది. ౧౩౨౭ లో హాలెవీడు (ద్వారసముద్రము) రాజధానిగాఁ గల ప్రాచీనకర్ణాటసామ్రాజ్యము భగ్నమైపోయినది. అంతటితో నిరుత్సాహముఁ జెంది హతశేషు లగు మహారాష్ట్రాంధ్ర కర్ణాటవీరులూరకయుండ లేదు. నూతనస్వతంత్ర సామ్రాజ్యములను స్థాపింపవలయు నని విశ్వప్రయత్నములను గావించి హిందూసంఘమతసంరక్షణమే ప్రధానాదర్శముగాఁ బెట్టుకొని నూతనశత్రువు లగు మహమ్మదుమతస్థులు దక్షిణహిందూస్థానమున స్థావర మేర్పఱచుకొనకుండఁ జేయవలె నని వీరాగ్రగణ్యులై ప్రవర్తించి తమజీవితముల ధారపోసిరి. అట్టి మహావీరులలోనివాఁడు సోమదేవుఁడు. వీనికాలమును మనము గుర్తించుటకు మూఁపురుమలకలు గొప్పవారు గాన్పించుచున్నారు. వారిలో నిరువురు సమానపరాక్రమవంతులు. వారిరువురే దక్షిణహిందూదేశముపై పెక్కు దండయాత్రలు సాగించి దక్షిణదేశమునంతయు సంక్షోభముఁ జెందించినవారు. ‘అల్లాఉద్దీన్ ఖిల్జీ’ అను ఢిల్లీచక్రవర్తి బానిసవాఁడయిన ‘మలిక్ కాఫుర్’ అనువాఁడు మొకటివాఁడు; ఢిల్లీ చక్రవర్తియై ‘మహమ్మద్-బీన్-తుఘ్లఖ్’ అనుబిరుదమును బొందిన ‘మలిక్ ఫకిరుద్దీన్ జూనా’ అనువాఁడు రెండవవాఁడు. ఈ రెండవవాఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వ సంవత్సరమున ఢిల్లీసిం

హాసనము నధిష్ఠించుటకుఁ బూర్వము ‘ అలూఫ్ ఖాన్ ’ అను నామాంతరము గూడఁ గలిగి యుండెను. ‘ మలిక్, ముల్క్, ’ శబ్దములను ‘ మల్కి, మలక, ముల్కి, ములక ’ యనుశబ్దములనుగా మార్చి తెలుఁగుకవులు తమతమ ప్రబంధములలోను, శాసనములలోను ప్రయోగించి వ్యవహారించుట గలదు. కనుక బాలభాగవతమున ‘ మహమ్మదుములక ’ యని చెప్పఁబడినవాఁడు మహమ్మదుబీన్ తుఘ్లఖ్ అని బిరుదముఁ బొందినమలిక్ ఫకీరుద్దీన్ జూనా యనురెండవవాఁడనినాయభిప్రాయము. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౩౮ సంవత్సరమునఁ దనకు శత్రువగు ‘ బహాఉద్దీను ’ నకు రక్షణ మొసంగినాఁడనుకారణముచే జంబుకేశ్వరరాయలపై దండెత్తివచ్చినాఁడనియు నాయుద్ధములో జంబుకేశ్వరుఁడు వీరమరణము నొందఁగా నీదుర్వార్త విని బహాళసైన్యముతో వచ్చి కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁడయినసోమదేవరాజు మహమ్మదుబీన్ తుఘ్లఖ్ సైన్యములఁ దలపడి కదనరంగమున వానినోడించి పరిభవించిపంపినవిషయమును రాఘవరాజును గూర్చి వ్రాయుసందర్భమున సూచించియున్నాను. ఈసంవత్సరమునాటికి బహమనీరాజ్యముగాని విజయనగరరాజ్యముగాని యేర్పడి యుండలేదు. ఈయుద్ధమునుగూర్చి మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వేఱువిధముగా వ్రాసినారు. ఈయుద్ధములోఁ జక్రవర్తికే జయముగలిగె ననియు, ఆనెగొంది వానివశమయ్యెననియు, బహాఉద్దీనునితోఁ బాటు మఱియార్గురు మంత్రివర్గములోఁ జేరినవారిని చెఱపట్టె ననియు, వారిలో జంబు

కేశ్వరునిమంత్రి హరిహరరాజును, కోశాధ్యక్షుండగుబుక్కరాజు గూడ నుండె ననియు, ఢిల్లీచక్రవర్తి రాజ్యమును వశపఱచు కొని యాప్రదేశమునకు ‘మలిక్‌నాయబ్’ అనువాని నధికారినిగా నేర్పఱచి చెఱపట్టి యుంచినయీయార్గురిని వెంటఁ దీసికొని ఢిల్లీనగరమునకు వెడలిపోయె ననియు, ఎప్పుడు చక్రవర్తి వానిసైన్యములతోఁ దమదేశమును విడిచిపెట్టి వెడలిపోయెనో యానాటనుండియు ‘మలిక్‌నాయబు’ నకు ప్రజలు వశ్యులుగాక దిక్కరించి పోరాడుచున్నందున వారిశౌర్యోత్సాహములను స్వాతంత్ర్యప్రీతిని మెచ్చుకొని యచట రాజ్యముచేయుట తనకుసాధ్యము కాదని తలంచి చక్రవర్తికి దేశస్థితి నంతయుఁ దెలియఁ జేయఁగా నాతఁ డట్లేయూహించి తనకడ బందెలోనున్నహరిహరునకు రాజ్యము నొసంగి బుక్కరాజును వానికి మంత్రిగా నియమించి తనకుసామంతులుగనుండు నట్లొప్పించుకొని వారలను కారాగారమునుండి విముక్తులను గావించి వారిదేశమునకుఁ బంపినతరువాత ‘మలిక్‌నాయబు’ ను దనకడకు రప్పించుకొనె’ ననియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. ఇవి సత్యములు కావు. ఈదండయాత్రలో మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్‌లఖ్ గొప్పదెబ్బ తిన్నాఁడు. ఆదెబ్బతీసినవాఁడు సోమదేవరాజు. ఈదెబ్బతో మహమ్మదు బీన్‌తుఘ్‌లఖ్ దక్షిణహిందూదేశ దండయాత్రలు సాగించుట నిలిచిపోయినది. చక్రవర్తియంతటివాని నోడించి కదనరంగమునఁ జెఱపట్టుటయు, అతఁడు ‘మహాప్రభూ! నాకుమారునకు

నీపేరు పెట్టుకొందును ; నన్ను రక్షించివిడువు మనిపాదములను బట్టుకొని వేడుకొన్నందున శరణాగతరక్షణము వీరపురుషధర్మము గావున దానిఁ బాటించి వానివిడిచిపుచ్చి తనసర్దారులుకోరఁగా నాలువేలయశ్వములను వానిచేత వారల కిప్పించుటయుఁ దటస్థించి నపుడు కలిగిన నవమానముకంటె నెక్కువయవమాన మేముండును ? దీనిని గప్పిపుచ్చఁగోరి మహమ్మదీయచరిత్ర కారులు పైవిధముగాఁ గథ మార్చి వ్రాయుట సంభవించినది గాఁ దోఁచుచున్నది. ఈపరిభవమును చక్రవర్తి భరియింపఁ జాలక పిచ్చిపట్టిపోయి తనరాజధాని ఢిల్లీనగరమునుండి దేవగిరికి మార్చవలె నని ప్రయత్నించెను. ఢిల్లీ పురవాసులను బెక్కండ్రు ధనికులను ఢిల్లీ విడిచి రావలసిన దని నిర్బంధపఱచెను. అనేకవేలసంఖ్యలవారిని ఢిల్లీనుండి బయలుదేఱఁ దీయఁ గలిగెనుగాని వారెవ్వరును ప్రాణములతో దేవగిరి చేరియుండలేదని ఇబూంబచూతా ' యనుచరిత్రకారుఁడు వ్రాసి యుండెను. ఇతఁడు చక్రవర్తికి సమకాలికుఁడు గావున గొంతనిజముచెప్పి యుండు నని విశ్వసింపవచ్చును. ఆనెగొందిపై సాగించినదండయాత్రలోఁ గూడ ప్రఖ్యాతము లయినమాళవసైన్యము లుండి వానిపక్షమున హిందూరాజులతోఁ బోరాడియుండిరి గావునఁ దత్సైన్యముల కధికారిగనున్న సేనాని తురకసర్దారుని జయించియుండుటచేతనే సోమదేవరాజును , మాళవరాజేంద్రమస్తకశూల ' యనుబిరుదముగలవానిగా బాలభాగవతగ్రంథకర్త వక్కాణించుట సంభవించెను.

ఇతఁడు వహించిన ‘ఆకులపాటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల; ముది
గంటి భారతీక్షేత్రమల్ల; ఆనెగొంది వీరక్షేత్రభారతీమల్ల;
కుంతివీరక్షేత్రభారతీమల్ల; ఆకులపాటిముదుగంట్యానెగొందికుం
తిసరవిజయలక్ష్మీసమక్షీకరణలక్షిత; వీరక్షేత్రభారతీమల్లబిరుద
భరితానుభావ;’ అనుబిరుదమును సోమదేవునకును ఢిల్లీచక్రవర్తి
యగుమహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖునకును జరిగిన యుద్ధములందుఁ
బై చెప్పినయానెగొందిసమీపదేశమంతయును వీరక్షేత్రముగా
(యుద్ధరంగము) నుండె నని దెలుపుచున్నది. మఱియు నితఁడు
సర్వతంత్రస్వాతంత్రుఁడై విజృంభించె నని చాటుచున్నది.
ఇంతియగాదు. ‘హొసబిరుదురగండ, రాయరణరంగభీభత్స
రాయరాహుత్తరగండఁ’ బిరుదములను వహించుట కర్ణాటసా
మ్రాజ్యాధీశ్వరునకు సామంతుఁడు గాఁడనియు స్వతంత్రుఁ
డనియు, వారలకుఁ బ్రతిస్పర్ధిగాను శత్రువుగాను, నుండె నని
దెలుపుచున్నవి. అట్లు ప్రతిస్పర్ధవహించి పోరాడినవారు వీనికి
సమకాలికు లయినకంపిలిరాయఁడును, వానిమంత్రులును వాని
తరువాత రాజ్యపరిపాలనమునందు ఢిల్లీచక్రవర్తిచేత నెలకొల్పఁ
బడినవారును నగుహరిహరరాయలును, బుక్కరాయలు నై
యున్నారు. పయిబిరుదము లన్నియును సోమదేవరాజు హరి
హరరాయ లనువానితమ్ముఁడు బుక్కరాయలను తుంగభద్రానది
కుత్తరభాగమునుండి దక్షిణభాగమునకుఁ దఱిమినచరిత్రభాగ
మును దెల్పుబిరుదములుగాని యన్యములు గావు. హొసబిరు
దుగలవారు హొసపట్టణవాసు లగువీరులకుఁగాని తత్కాలకులకు

గాని వర్తింపఁ గలదు. వారికి మృత్యుప్రదుఁ డనుసర్థమునసే 'హాసబిరుదురగండ' బిరుదము వర్తించు ననిస్ఫురింపను. రాయరణరంగమును భీభత్సముచేయువానికే 'రాయరణరంగభీభత్స' యనుబిరుదమును, రాయనిరాహుత్తులకు మృత్యుప్రదుఁ డగువానికే 'రాయరాహుత్తురగండ' బిరుదమును వర్తింపఁ గలవు. మఱియు, 'సకలనరదేవచూడామణి' యనుబిరుదము స్వతంత్రుఁడైనరాజునకు వర్తించునదిగాని యొకసామంతప్రభువునకు వర్తింపరానిది. అట్టిబిరుదము సోమదేవునకుఁ గలదు. క్రీ. శ. ౧౩౪౭ వ సంవత్సరమున 'హాసన్‌గంగూ' బహమనీరాజ్యమునుస్థాపించుటకుఁ బూర్వము సోమదేవరాజుకళ్యాణపురమును గాని, ఆనెగొంది రాజధానిగా నొకమహాసామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁ జేయవలయు ననిసంకల్పించి వీరాగ్రగణ్యుఁడై కృష్ణాతుంగభద్రానదీమధ్యస్థభూభాగము వీరక్షేత్రముగాఁ జేసికొని విహరించినది సత్యమని యొప్పుకొనకతప్పదు.

క్రీ. శ. ౧౩౩౬వ సంవత్సరమున విద్యానగరమునిర్మింపఁబడినట్లును, దానిని రాజధానిగాఁ జేసికొని మొదటిహరిహరరాయలు పరిపాలనము చేసినట్లును, మొదటిహరిహర, బుక్కరాజుల కాపలూరు, ఎరగుడిపాడు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. తుంగభద్రానది కుత్తరభాగము నందలి దేశమును సోమదేవరాజును, దక్షిణభాగమును మొదటిహరిహరరాయలునునేకకాలమునఁ బరిపాలించుచుండిరి. సోమదేవరాజు తుంగభద్రకు దక్షిణమున నుండుదేశమును బరిపాలించి యుండలేదు.

ఇతనిబిరుదగద్యములో “ ఏకదివసఘటికైకఘాటీహఠావృతకోట రాచూరుసాతానికోటకందనవోలుయాతగిరికలువకొల్లు మొసలి మడుగుగంగినేనికొండాభిధానసప్తదుర్గవర్తి” యనునద్భుతబిరుదమున్నట్టు గన్పట్టుచున్నది. (1)

ఒక్కదినములోపలనే కోటరాచూరు, సాతానికోట, కందనవోలు, యాతగిరి, కలువకొల్లు, మొసలిమడుగు, గంగినేనికొండ దుర్గముల నీతఁడు స్వాధీనపఱచుకొనియె నని పైబిరుదము దెలుపుచున్నది.

ఈయేడుదుర్గములను ‘వరుసతోసాధించి’ యని నరపతివిజయమునందుండి ఒక్కనాఁడే లగ్గలఁగొన్న ప్రస్తావము

---

(1) బిరుదుగద్యము:—“జయజయ, నిఖిలమహాభాగవతముఖ్యవిఖ్యాతకీర్తి, ఏకదివసఘటికైకఘాటీహఠావృతకోటరాచూరుసాతానికోటకందనవోలుయాతగిరికలువకొల్లుమొసలిమడుగుగంగినేనికొండాభిధాన సప్తదుర్గవర్తి, స్థలదుర్గగిరిదుర్గజలదుర్గవనదుర్గచౌరాశిదుర్గవిఘాల, సముద్ఘుష్యమానబిరుదాపదానహాళహాళికాకర్ణనపులకితకపోల, నాకులపాటిముదుగంట్యానెగొందికుంతిసరవిజయలక్ష్మీసమక్షీకరణలక్షిత, ఆకులపాటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, ముదుగంటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, ఆనెగొందివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, కుంతివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, వీరక్షేత్రభారతీమల్లబిరుదభరితానుభావ, స్వభావగాంభీరాంభోనిధి, సత్వగుణవాసుదేవ, సకలనరదేవచూడామణి, అసిభరణపటిమసహదేవ, ఆదిదేవ, సుపర్వమణీమణిస్తుత, వరద, భయద, హాసబిరుదరగండ, వీరప్రతాపబిరుద, బిరుదుమన్నెరగండ, పురిగోలసురత్రాణ, శరణాగతత్రాణబిరుద, రాయరణరంగభీభత్స, రాయరాహుత్తరగండ, వైవరగండ, గండరగండ, తాతపన్నమరాజతనూజ, సోమదేవరాజ, విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ.”

లేనికతన మామిత్రులగు రంగస్వామిసరస్వతిగారు నరపతివిజయమునం దట్లుగానలేదనియు నియ్యది తరువాతి కాలమున కడపటిసామ్రాజ్య దర్బారులచేఁ గల్పింపఁ బడినదనియు నభిప్రాయపడిరి. కాని నరపతివిజయము కన్నను బూర్వము క్రీ. శ. ౧౮౬౯ సంవత్సరమున రచింపఁబడిన బాలభాగవతమునందు "ఒక్కనాఁడు లగ్గలుగొన్నవాఁడు" అని వ్రాయఁబడిన విషయము వారెఱింగి యుండరు. పై బిరుదు గద్యముగూడ రామరాజీయములోనిదని యెత్తి తమగ్రంథమునఁ బ్రకటించియుఁ దిన్నఁగ చూడక వ్రాసినది. బాలభాగవతమునందు:—

"నరులకసాధ్యమైన మొసలిమడుగు
ధరనెన్నఁ దగినసాతానికోటయును
కడుసుతింపఁగఁ జాలు కంచనవోలు
కడిమి విశేషంబు గలకల్వకోలను
అరుదైనరాచూరు నల యాతగిరియు
నిరుపమంబగు గంగినేని కొండయును
ననఁగ నొప్పారు నేస్తైన దుర్గముల
వినుత ఘాటీమహావేశంబు నెఱపి
సురపతియోగి యాశుభ్రాంశవంశ
కరుఁ డొక్కనాఁడు లగ్గలు గొన్నవాఁడు"

ఒక్కనాఁ డెట్లుసాధ్యమగునని రంగస్వామిసరస్వతిగారి తలంపు సోమదేవభూపాలుఁడు తనసైన్యము లనేఁడుభాగములుగ విభజించియాసైన్యములొక్కదినముననేయాయేఁడుదుర్గములను

ముట్టడించి స్వాధీనపఱచు కొనుటకు నసాధ్యమేమిగలదు? శత్రు పక్షము నవలంభించి తనయధికారమును పాలనమును దిరస్క రించిన, సాహసికులును, పౌరుషవంతులునైన, అడబాలనా యకుని, వీరినేనును రుద్రప్పనాయని, గౌరారెడ్డిని, గంగినా యకుని సింగంబు మత్తమతంగజములను బట్టుకొనుకై వడి సం గ్రామరంగంబున సంహరించి కిన్కచే నసహాయులునై రిపు లెల్ల గగ్గోలుపడునట్లు చట్టలుచీరించి గంగినేనికొండ ప్రాగ్ద్వార సీమను గంబములు బాతించి తోరణాగాఁ గట్టించినాఁ డని,

“ దండిమీరంగ నాతఁడు గంగినేని
కొండలగ్గలచేతఁ గొని యందుపరుల
నుడియంగనీని గుజ్జులవీరినేని
నడబాలయన్న రుద్రప్పనాయకుని
ఘనుని గౌరారెడ్డి గంగినాయకుని
గినిసిసరిపులెల్ల గగ్గోలుపడగ
చట్టలుచీరించి సంరంభ మెసఁగఁ
గట్టించెఁ దూరుపుగవని కంబముల ” అనియును,
నరపతివిజయమునందును,

“ సీ. బలవంతుఁడగు నడబాలనాయకునిని
శూరుఁడౌ గుజ్జుల వీరినేని
రౌద్రరసోన్నిద్రు రుద్రపాధిపు మహా
శౌర్యు గౌరారెడ్డి సాహసాంకు

గంగినాయకుని సంగ్రామరంగంబున
సింగంబు మత్తమతంగజములఁ
బట్టుకై వడిఁబట్టి చట్టలె త్తించి కి
న్కను నసహాయుండునై గంగినేని
గీ. కొండ ప్రాగ్ద్వారసీము నుద్దండవృత్తిఁ
గంబములఁ బాతి తోరణగాఁగఁ గట్టి
వినుతికెక్కెను సకలభూజనులచేత
సోమదేవనృపాల సుత్రాముఁ డెలమి "
అనియును భయంకరములయిన వీరకృత్యములు వర్ణిం
పఁబడియెను. ఇట్లే బాలభాగవతమునందు,
" మణిగిల్లదుర్గంబు మదిలోనఁ గలఁగు
కణకదాడిగనేడి కైకొనినిలిచి
గోసంగిమన్నెని గుపితాన్యనృపతి
శాసకుం డగుట మస్తకము గొట్టించి
ఆరసి తెప్పట్టణాగ్రతటాక
భైరవుముంగల బలి యొసగించె. "
నని మఱియొకవీరకృత్యము వర్ణింపఁ బడినది. ఈరీతిగా
నన్యనృపతిశాసకు లయినదుర్గాధిపతుల నెల్లరనుజయించి కళ్యా
ణపురమునకును కంపిలికి నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిన
యాంధ్రరాజీసోమదేవుఁడని దెలియ నగును. ఇతఁడు పెక్కు
యజ్ఞము లాచరించి నట్లు బాలభాగవతమునందును నరపతివిజ
యమునందును దెలుపఁ బడియెనుగాని నమ్మఁనర్హమైనదిగాదు.

బాలభాగవతము తెలుఁగుభాషయందు వ్రాయఁబడినగ్రంథము గుటచేత విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్రమును రచించినవిదేశీయులైనగ్రంథకర్తలు కేవలము ఫెరిస్తా మొదలగుమహమ్మదీయ చరిత్రకారులవ్రాఁతల నాధారముచేసికొని హిందూపక్షమును విస్మరించి వ్రాయవలసినవారయిరి. కాని సోమదేవునిచేఁ బలుమాఱులు కదనరంగమున నోడింపఁబడి తుదకుఁ బరిభవింపఁబడినమహమ్మదుమలక బహమనీసుల్తానగు మహమ్మదుషాహ కాఁడని నాయభిప్రాయము.

—♦ రాఘవరాజు ♦—

సోమదేవరాజునకుఁ గామలదేవియందుఁ బుట్టినకుమారుఁడు రాఘవరాజని దెలియుచున్నది. వీనిగుఱించి ద్విపద బాలభాగవతమున నేమియుఁ దెలుపఁబడి యుండలేదుగాని పద్యబాలభాగవతమునఁ గురుశౌర్యధైర్యభాసురుఁడు రాఘవదేవవసుధేశుఁ డనియు, నరసభూపాలీయమున 'ఘనభుజాశౌర్యరాఘవుఁడు రాఘవదేవధరణీశుఁ' డనియు మాత్రము వర్ణింపఁ బడెను. నరపతివిజయమునందు,

"చ. పరబలవేది రాఘవనృపాలుఁడు పంకజనాభుంగూర్చియ
ధ్వరములు నగ్రహారము లుదాత్తమతిన్ దగఁ జేసిధారుణీ
సురుల కొసంగెఁ బర్వముల శుద్ధసువర్ణగవాదిదానముల్
గరిమను బిన్నశౌరినిజగద్వినుతున్ ఘనుఁగాంచె వేడుకన్."

ఇతఁడు విష్ణువునుగూర్చి జన్నములను గావించి భూసురులకు నగ్రహారములు మొదలగుదానములను బెక్కింటిని జేసెననిమాత్రము దెలుపుచున్నది. 'వాసుదేవచరణకమలసేవాసక్తచిత్త' అన్నబిరుద మీతని కున్నట్లు దెలిపియుండుటఁజూడ నీతఁడు విష్ణుభక్తుఁ డయినవైష్ణవుఁ డని దెలుపఁ గలదు. మఱియు, "యవనబలమర్దనోత్సాహ" యన్నబిరుద మీతఁడు తురుష్కులతోడను "తుళువబలసంహారవీర" యన్న బిరుదము కర్ణాటకులతోడను బోరాడుచున్నట్టు దెలుపఁ గలవు. 'శబరకులబలనిహాననవినోద' యన్నబిరుద మితఁ డాటవికులయినమన్నె దొరల నిర్జించె నని తేఁటపఱచు చున్నది.

ఈరాఘవదేవనృపతి యొకప్రక్కను బహమనీసుల్తానులతోడను మరియొకప్రక్క బుక్కరాయలతోడను బోరాడుచుండి తుదకు నేయుద్ధముననో మరణముఁ జెందియుండును. వీనియవసానకాలమున వీనిరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగము బహమనీసుల్తానులును దక్షిణభాగమును బుక్కరాయలును దమతమ సామ్రాజ్యములలోఁ జేర్చుకొని యుందురు. అందు చేతనే పైగ్రంథములలో నేమియు వక్కాణింపఁ బడియుండ లేదు. ఇతనికిఁ బాచలదేవియందుఁ బిన్నభూపాలుఁడు జనించెను.

— పిన్నభూపాలుఁడు —

బాలభాగవతమునందు,

అతనికిఁ "బిన్నభూపాగ్రణి యొదవె
సతతసౌభాగ్యబాచల దేవియందు

ఆపిన్న భూపాలుఁ డారెవీ డనఁగ
నేపారుపురి దన కిరవుగా నిలిచి
సకలమహీపాల జాలంబు గొలువ
ప్రకటితతేజుఁడై రాజ్యంబుఁ జేసె"

అనిమాత్రము చెప్పియుండెనేగాని యతఁడు స్వతంత్రపరిపాలనము సాగించెనో బుక్కరాయలకు సామంతుఁడై యుండెనో దెలిపి యుండలేదు. కాని కాలమునుబట్టి విచారించిచూడఁ గర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుఁ డగుదేవరాయ మహారాయలకు సామంతుఁడుగ నుండెనని యూహింపఁ దగును. వీనింగూర్చియు విశేషవిషయములు గానరావు. ఆరెవీడుసోమదేవరాజునకే రాజధానిగ నుండె నని నరపతి విజయమునందుఁ జెప్పియుండిన విషయము సరియైనది కాదని విశ్వసింపవలసియుండును. బాలభాగవతమునందు సోమదేవుని ప్రతాపము నెక్కువగావర్ణించి యుండియు నావిషయము నెంతమాత్రము సూచించి యుండలేదు. సంగతిసందర్భములను బట్టి చూడ సోమదేవునకు నారెవీటికి సంబంధము లేదనియె తలంప నగును. కావున బాలభాగవతమునందుఁ జెప్పినరీతిని సోమదేవుని మనుమనికాలమున నతనిచే నారెవీడు రాజధానిగఁ జేసికొనఁబడియెననుటయే వాస్తవమని గ్రహింపఁ దగును. ఇతనికి నొబలదేవియందు బుక్కరాజు జనించెను.

—♦ ఆరవీటి బుక్కరాజు ♦—

ఆరవీటి వంశావళియందు,

"ప్రభవించె నతని కౌబళదేవియందు
ప్రభుమణి బుక్కభూపాల చంద్రుండు
మెక్కవగుణముల నియ్యారవీటి
బుక్కనరేంద్రుండు భువి బుట్టినంత
వారిజాప్తోదయ వర్ణితవేళ
దారలగతియయ్యెఁ దక్కరాజులకు
నరనాథమణి సాళ్వ నరశింగరాయ
వరసఖుండయిబుక్కవసుధేశుఁ డమరె
బుక్కభూపాలుండు బుధులకు నెల్ల
దిక్కతండై యసంగఁ దేజంబు నందె."

అని యభివర్ణింపఁ బడియుండెను. ఇతఁడు నరనాథమణి యైనసాళ్వనరశింగరాయ భూపాలునకు వరసఖుండుగా నుండెనని చెప్పుటవలన నితనికాలమును మనము సరిగాగుర్తించుటకు సాధ్యమగుచున్నది. సాళ్వనరశింహరాయులు క్రీ. శ. ౧౪౪౭ మొదలుకొని ౧౪౬౫ వఱకును కర్ణాట సామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన మల్లికార్జునరాయులకును ౧౪౬౫ మొదలుకొని ౧౪౭౭ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన విరూపాక్షరాయులకును సమకాలికుఁడై వారలకు సామంతుఁడై యుండి కర్ణాట సామ్రాజ్యములోని చంద్రగిరి రాజ్యమును బరిపాలనము

సేయుచుఁ దరువాతసామ్రాజ్యము క్షీణించి దురవస్థపాలయి యున్నకాలమున స్వతంత్రుఁడై క్రీ. శ. ౧౪౮౭ వ సంవత్సరప్రాంతమున సామ్రాజ్యము నంతయుఁ దానేయాక్రమించుకొని శత్రుల నడంచి పట్టాభిషిక్తుఁడై బలిమిచే ౧౪౯౩ వఱకుఁ బరిపాలించిన వాఁడగుటచేత నాతని విజయయాత్రలందు నార్వీటిబుక్కరాజు పాలుగొనియుండె ననివిశ్వసింప వచ్చును. ఇంతియగాక యితనిబిరుదుగద్యమున 'సాళువనరసింహ రాయరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య' అనుబిరుదము గన్పట్టుచుండుట చేతను, బాలభాగవతమునందు వరసఖుం డనిపేర్కొనఁ బడి యుండుటచేతను రాజ్యప్రతిష్ఠాపనమునం దీతని ముఖ్యసేనాని యగు నీశ్వరనారసింహునివలె నీబుక్కరాయని సాహాయ్యమును సాళ్వనరసింహరాయలు పొందియుండె ననుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు. కనుకనే పద్యబాలభాగవతమునందు,

"అతఁడు దను మన్నెపులి యని యఖిలదిశల,
జెలఁగి పొగడ సాళువనరసింగరాయ
రాజ్యసంస్థాపకుం డయ్యెఁ బ్రౌఢి నారె
వీటిబుక్కనరేంద్రుఁ డుద్ఘాటితారి."

అని యభివర్ణించి యుండెను. ఇతనిబిరుదుగద్య మిట్లున్నది. "జయజయ,' స్వస్తిశ్రీసంతత వేంకటాచలపతిచరణారవిందసేవాకందళితసామ్రాజ్యసుఖోపభోగ, సాళువనరసింహారాయరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్య, శౌర్యగరిష్ఠ, సకలకళావిశారద, దైనందినవితరణ నానాదిగంతరాగతవనీపకజాలపరిపాలనగుణవి

శేష, అసహాయశౌర్య, సుమేరుధైర్య, అష్టాదశవిద్యాప్రజ్ఞా ప్రవీణ, రాజకులాభరణ, రాజరాజేశ్వర, పిన్న శౌరిరాజతనూజ, బుక్కరాజ విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ."

ఇతఁడు మిక్కిలివృద్ధుఁడగువరకు దీర్ఘకాలము జీవించి మునిమనుమలఁజూచు నంతవఱకు, అనఁగా శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారిపట్టాభిషేకమునఱకు జీవించి యుండె నని,

"చక్కఁరవిలుకాని చక్కఁదనము గల్గి
చొక్కమా నార్వీటి బుక్కరాజు"

అనికుమారధూర్జటికవి తనకృష్ణరాయవిజయమునందు కృష్ణరాయలపట్టాభిషేకకాలమున నీవృద్ధనృపతిరాజాస్థానము నలంకరించియున్నవాఁ డని యభివర్ణించియుండుటచేత విశ్వసింపవలసి వచ్చుచున్నది. ఇతనిసంతతియె తామరతంపరయై దక్షిణహిందూదేశచరిత్రమునందు బహుప్రఖ్యాతి కెక్కినచరిత్రవంశముగా నున్నది. ఈవంశమె కొంచెమించుమించుగా మున్నూఱువత్సరములు మహమ్మదీయమతస్థులకు స్థావరము గలుగకుండఁ బోరాడుచుండిన యాంధ్రహిందూరాజవంశ మని నిస్సంశయముగఁ జెప్పవచ్చును. దక్షిణహిందూదేశసంరక్షణార్థమీరాజవంశము తనకుమారులను బెక్కండ్రను రణభూమికి బలిపెట్టి యసమానకీర్తిని సంపాదించుకొనియెను.

ఆరవీటి రామరాజు

ఆరవీటిబుక్కరాజునకు అబ్బలదేవి, బల్లాంబిక యనుని ద్దరు భార్యలు గలరు. వీరిలో అబ్బలదేవియందు సింగరాజు

మొదలగుకొడుకులు జనించిరి. సింగరాజునంద్యాలపట్టణమున కధీశ్వరుఁడుగ నియమింపఁబడి పరిపాలించుటవలన నీతనివంశము వారికి నంద్యాలవారనియింటిపేరు గలిగినది. బుక్కరాజు రెండవభార్యయగుబల్లాంబికయందు ప్రకటగుణాఢ్యుఁ డగురామరాజు జనించెనని నరపతివిజయము నందుఁ దెలుపఁబడినది. బాలభాగవతమునందు,

> " ఆమహీంపతికి బల్లాంబిక యందు
> రామనృపాలుండు రాజేంద్రుఁ డొదవె
> హరిపాదతీర్థంబునందు బాంధవులు
> గరళంబు వెట్టినగతి యెఱింగియును
> తెఱగొప్ప త త్తీర్థంబు నాని
> యరిగించుకొనియె రామావనివిభుఁడు. "

అనియును, నరపతివిజయమునందును,

> " చ. మగటిమి కోర్వలేక దయమాలటు జ్ఞాతినియుక్తబుద్ధి చే
> సగరతఁ గన్నతీర్థ మిడఁజాలక యర్భకుఁ డున్నఁ జూచి శ్రీ
> నగధర నీవె దిక్కని జనంబులు గన్గొన నంతఁ గ్రోలి యా
> సగరునిఁ బోలి రామనృపచంద్రుఁడు చెందఁడు తద్వికార
> మున్. "

అనియును రామరాజు మాహాత్మ్యము గొనియాడఁబడి యుండెను. ఇతనికి విషముఁ బెట్టినజ్ఞాతులగుబంధువు లెవ్వరో ఎందుకు వారు విషముఁ బెట్టవలసివచ్చెనో యావివరము నేకవియును దెలిపియుండ లేదు. ఆరెవీటిబుక్కరాజు రామరాజును

గండనోలుపట్టణమున కధీశ్వరునిగఁ జేసెను. ఈరామరాజు కంద నోలుపట్టణమున నుండ విజాపురసుల్తా నగుఆలీఆదిల్‌షాహా డెబ్బదివేలయాశ్వికసైన్యముతో వచ్చి ముట్టడించె ననియు, వానితోఁ బోరాడి విజయము గాంచె నని బాలభాగవతము లోని,

"ఎందు నెన్నఁగఁ జాలు నిద్ధశౌర్యమున
గండనవోలిదుర్గంబులోనుండి
బుక్కయరామభూభుజుఁ డెల్లనృపుల
నెక్కువ యిదియని యెన్నంగఁ జాలి
వీరులు డెబ్బదివేవు రాశ్వికులు
చేరి కొల్వంగవచ్చినసవానెదిరి
కలనంది పంచబంగాళంబు నేసి
గెలిచెఁ దచ్చరితంబు గీర్తింపఁ దరమె."

అనుపంక్తులవలనను, పద్యబాలభాగవతములోని,

"గబ్బుల్ డెబ్బదివేవు రాశ్వికులు వేడ్కన్ గొల్వగాఁగిన్కఁబె
న్మబ్బుల్ గప్పగఁగండనోలుగొను వేడ్కన్ జుట్టుముట్టన్ సవా
బిబ్బీ నుబ్బణగించి తోలె నరిరాడ్భీముండు లంకాపర
ణ్యబ్బృంద్రాభుఁడు బుక్కభూవిభుని రామాధీశుం డాహా
యనన్."

అనుపద్యమువలనను విస్పష్టమగు చున్నది. ఇతని కెంత సైన్యముగలదో యావివరము నరపతివిజయమునం దిట్లు చెప్పఁ బడినది.

" సీ. మదకరి కొకటి కిర్వదిగుఱ్ఱములు గుఱ్ఱ
మునకును విలుకాండ్రు ముగురు విచ్చు
కత్తులవా రీటెకాం డ్రట్లు వర్థిల్ల
నిట్టి యేనుఁగులను జట్టు మూఁడు
వేల యేనూరు నుద్వృత్తితో నడవంగఁ
గందనో ల్సాధింపఁగా దలంచి
మొనఁ ద్రుంచి గట్టిగా ముట్టడి దిగిన నా
బిబ్బిని మిక్కిలి యు బ్బణంచి
గీ. ప్రకట సప్తాంగములఁ గొని రామవిభుఁడు
కందనో ల్రాజధానిగాఁగ వసుమ
తియును నేలె మహాహవదీక్షఁ బూని
బలిమి కలిమి నాశావనీపకులఁ బెనుప. "

అనఁగ రామరాజుసైన్యము 3500 ఏనుఁగులు, 20000 గుఱ్ఱములు, ౬30000 కాల్బలము గలదిగ నుండె నట. ఇట్టిమహాభయంకర మైనసైన్యముతో నుండి, డెబ్బదివేల యాశ్వికసైన్యముతో దండెత్తివచ్చి కందనవోలును ముట్టడించిన నవాబిబ్బిని (విజాపుర సుల్తాను అదిల్‌షాహా) నోడించి తరుమఁ గొట్టి యుబ్బణగించిన దర్పోన్నతుఁ డయినరణశూరునిగ వర్ణించి యున్నాఁడు. ఇతనిబిరుదుగద్య మిట్లున్నది.

" జయజయ, స్వస్తిసమస్తసమరసమయబలరజోమిళితసప్తసాగరఘుంఘుమితకల్లోలజాల, శరణాగతపాల, హల్లీసునేనోల్లాసితసప్తశతసైంధవగ్రహణపరాక్రమధుర్య, రత్నసాను

ధైర్య, దుర్వారతరసవాయిసైనికహరణ, సవాబిబ్బిరాజసప్తాఙ్గహరణమార్గచరణ, రణభయానకజయానకారవముఖరీకృతకులగిరిదరీనికర, పోషితావనిసుకరప్రకర, నిరావాపాదవనీదుర్గనివాసికాశవోడయదుర్మదఖలనిర్మథన, ధర్మధౌరేయ, దాసరాధేయ, వీరరమాసమారోహణారంభసోపానదోస్తంభ, వాక్కుంభీనససార్వభౌమారంభ, పరిపంథినృపపుండరీకాధిపరాజమండలకబళనవ్యగ్రిమోదగ్రమండలాగ్ర, సింహికాతనూజ, రామరాజ, విజయాభవ."

పై బిరుదగద్యములో 'దుర్వారతర సవాయిసైనికహరణ, సవాబిబ్బిరాజసప్తాఙ్గహరణమార్గశరణ' అనుబిరుదముల వహించుటకు గారణము విజాపురసుల్తానగుఆదిల్ షాహాను జయించుటయని మనము తెలిసికొనఁ గలుగుచున్నాము. 'నివాపాదవనీదుర్గనివాసికాసవోడయదుర్మదఖలనిర్మథన' యన్న బిరుదము వచ్చినవిధమును, 'హల్లీసుసేనోల్లాసితసప్తశతసైంధవగ్రహణపరాక్రమధుర్య' యను బిరుదమును వహించుటకుఁ గలకారణమును దెలిసికొనవలసి యుండును. మొదటి దానిఁగూర్చి ద్విపదబాలభాగవతమునందు,

" వినుతింపఁ దగునాదవేనిదుర్గమున
ననతుఁడై యుండుకాచాధీశు గెలిచి
అరుదుగా సప్తాఙ్గహరణంబు సేసె
గరిమోన్నతుండు బుక్కయ రామవిభుఁడు."

అని యాదవేనిదుర్గాధీశుఁ డయినకాచాధీశుని జయించి

వానిసప్తాంగములను హరించె నని దెలుపఁబడి యుండెను. ఆదివేనిదుర్గము మిక్కిలి బలాఢ్యమైనది ఈదుర్గాధిపతి యైన కాచాధీశునిపై రామరాజేల దండెత్తవలసివచ్చె ననిసంశయము పుట్టఁగలదు. కాని రామరాజు కాలముఁబట్టి విచారించినఁ దగునట్టికారణ మగుపించక పోదు. కాచయొడయఁడు విజయనగరసామ్రాజ్యమును మొదటఁ బరిపాలించినసంగమవంశీయులపక్షమువాఁడయి క్రీ. శ. ౧౪౮౭ వ సంవత్సరప్రాంతమున సాళ్వనరసింహరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్య మాక్రమించుకొన్నప్పు డాతనికి వ్యతిరేకముగఁ బ్రవర్తించి యుండును. ఆరవీటిరామరాజు సాళ్వనరసింహరాయనిపక్షమును వహించి యాదవేనిపై దండయాత్ర సాగించి యాతనిసప్తాంగములను హరించి యాదుర్గమునకుఁ దన రెండవకుమారుఁడైన కొండ్రాజును నధికారిగ నియమించి యుండును. ఇంక రెండవబిరుదమును గుఱించి విమర్శింతము. ఈబిరుదముతోని హల్లీసుసేనుని గూర్చి శ్రీనేలటూరివేంకటరమణయ్యంగా రిట్లు వ్రాసి యున్నారు.(1)

“ క్రీ. శ. 1492 మొదలుకొని 1528 వఱకు కళింగదేశముపై ప్రభుత్వముసల్పిన ప్రతాపరుద్రగజపతి తన ‘ సరస్వతీవిలాసము ’ లో జమునాపురాధీశ్వరుఁ డగు ‘ హుసేనసాహి ’ యనుతురుష్కుఁడు శరణాగతుఁడు కాఁగా శత్రువుల నుండి వానినిరక్షించితి నని చెప్పుకొని యున్నాఁడు........ ప్రతాపరుద్రగజపతి క్రీ. శ. ౧౪౯౭ లో సింహాసనము నధి

(1) భారతి సం॥ ౬ సంచిక ౬.

ష్ఠించి 1500 లలో దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలెను. పై దానివలన ఆరెవీటిరామరాజుచే నిర్జితుఁడైనహాల్లీసుసేనుఁడును, ప్రతాపరుద్రగజపతికి శరణాగతుఁడై సంరక్షింపఁబడిన ' హసేననాహి ' యు నేకకాలమువారగుట నిజము. "

అయినను ' వీరొక్కరా భిన్నపురుషులా యనునది చింతింపఁ దగినవిషయ ' మని వేంకటరమణయ్యగా రనుచున్నారు గాని వీరుభిన్నపురుషులు కారనియే నాయభిప్రాయము. క్రీ. శ. ౧౫౦౦ లలో ప్రతాపరుద్రగజపతి దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలిన వాఁడగుటచేత నాదండయాత్ర సందర్భమున నావిషయము జరిగియుండును. బిరుదుగద్యములో వేంకటరమణయ్యగారు వ్రాసినట్లు ' సప్తదశసైంధవగ్రహణ, గాక రంగస్వామిసరస్వతిగారి పాఠమున వక్కాణింపఁబడినట్లు ' సప్తశతసైంధవగ్రహణ ' మనియె గ్రహింపఁదగి యుండును. రామరాజు హాల్లీసుసేనుని జయించి ౭౦౦ గుఱ్ఱములను గైకొన్నవాఁడు.

ఆరెవీటిరామరాజునకు నల్వురు భార్యలు గలరని బాలభాగవతమునందు,

" ఆరామభూపతి కంగనామణులు
పేరైన యాబాళాంబిక లక్కమమ్మ
యంబుజనేత్రరంగమ్మయు నమల
మాంబయు నల్గు రై రందులోన "

అని ఓబిళాంబ, లక్కమాంబ, రంగమాంబ, అమ లాంబ, యనుభార్యలు గల రనియు, వారిలో లక్కమాంబకు

'ఆ రామనృపులక్కమాంబపుణ్యమున
ధీరత హేమాద్రి తిమ్మభూవరుని
వరకీర్తి కొండభూవరుని శ్రీరంగ
ధరణీశు ముప్వురు తనయులఁ గాంచె.'

నని ద్విపదబాలభాగవతము నందును,

"ఆరామనృపతికి మహా
దారుఁ డగుతిమ్మరాజు ధన్యుఁడుకొండ
క్ష్మారమణుఁడు బుధనుతస
చ్చారిత్రుఁడురంగవిభుఁడు జనియించి రాగిన్."

అని నరపతివిజయమునందును, రామరాజువలన తిమ్మ రాజు, కొండరాజు, శ్రీరంగరాజు జనించిరని దెలుపఁ బడినది. భట్టుమూర్తికూడ తనవసుచరిత్రమునం దీముప్వుర నిట్లభివ ర్ణించి యున్నాఁడు.

"శా. ఆరామక్షితిభర్తకుం బ్రథితసత్యాలాపధర్మోద్భవ
శ్రీరమ్యుండగుతిమ్మరాజు బలలక్ష్మీధామభీమప్రధా
పారీణుండగుకొండశౌరి విజయప్రఖ్యాతచారిత్రుఁడౌ
శ్రీరంగేంద్రుఁడు గల్గి రైందవకులక్షేమంకరాకా
[రులై."

వీరలలో జ్యేష్ఠుఁ డగుతిమ్మరాజు, తనవారిలో నసమా

నబలపరాక్రమధుర్యుఁడై బహుప్రసిద్ధిని గాంచినవాఁడుగ నున్నాఁడు.

—♦ అవుకు తిమ్మరాజు ♦—

రామరాజునకు లక్కమాంబ యందుజనించినమూవురు పుత్త్రులలో బెద్దవాఁడయినతిమ్మరాజు 'అవుకు' పురము నేలు చుండినవాఁ డగుటవలనఁ దరువాత నతనిసంతతివారు చరిత్రము నందును, ప్రబంధములలోను నౌకువా రని వ్యవహరింపఁ బడి రని నరపతివిజయములోని :—

" కం. ఆతిమ్మనృపతిభూకాం
తాతిలకం బైనయవుకుఁ దానేలుచు వి
ఖ్యాతిగ నప్పురిపేరం
బ్రీతినిఁ దనకులము వెలయఁ బెంపొందె మహిన్. "

అనుపద్యమువలన విదిత మగుచున్నది. కనుక నీతఁ డవుకువంశమునకు మూలపురుషుఁ డయ్యెను. దోనేరు నాథకవివిరచిత మగుద్విపదబాలభాగవతమును గృతి నొందిన చినతిమ్మరాజు ప్రేరణచే నేతద్గ్రంథకర్త యగుకోనేరునాథకవి పద్యబాలభాగవతమును రచించి యతనితండ్రియగు నీతిమ్మ రాజునకు నంకితము గావించెను. ఈకృతియందునితనికిసంబంధించిన పెక్కుచారిత్రకాంశములు దెలుపఁ బడి యున్నవి. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౦౫ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౫౪౭ వఱ

కును తరువాతనుగూడ విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపులపక్షమున నుండి పెక్కుయుద్ధములలోఁ బాల్గొని యున్నవాఁడు. ఇతని చరిత్రమునం దొకవింతమాహాత్మ్యము వర్ణింపఁ బడినది. ద్విపదబాలభాగవతమున :—

" అందగ్రజుండైన యాతిమ్మనృపతి
యిందువంశవతంసుఁ డీతఁడన వెలసె
రాజశిరోమణి రాజులరాజు
రాజచంద్రుఁడు రామరాజు తిమ్మయ్య
అపదృష్టి యగునొక్కయాభీరునకును
నిపుణుండు వేంకటనిలయుండు చక్రి
యొకకంటిచూపు తానొసఁగి స్వప్నమున
బ్రకటుఁడై తిమ్మభూపాలు మన్నించి
ఓకృతకృత్య నీ కుర్వీశ లెనయె?
నీ కహోబలపుణ్యానిధి మోక్షమిత్తుఁ
గరుణ గోపాలునికడమచూపిమ్ము,
నరనాథయనుచు నానతి యిచ్చుటయును
గొలువులో నగ్గోపకునకునుచూపొసఁగె. "

అని యున్నది. పద్యబాలభాగవతమునగూడ,

" వేంకటేశ్వరు నాజ్ఞ విగతదృష్టికి దృష్టి
దయమీఱ నిచ్చె నేధర్మమూర్తి "

అనియుఁ గలదు. కన్నులులేని యొకగోపకునకు వేంకటేశ్వరుఁడుకరుణించి యొకకన్నుమాత్రము నిచ్చె ననియు,

ఆస్వామియె తిమ్మరాజు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి కడమ కన్నా నీ వొసంగవలసినదనియాజ్ఞ నిచ్చె ననియు, అంతట నాతఁడు దయతో నతనికిఁ జూపాసఁగె ననియుఁ గవి తెలిపి యున్నాఁడు.

ముందువేసవికాలమున నొకప్పుడు తిమ్మరాజు దండుతోఁ బ్రయాణము సేయుచున్నప్పుడు సైనికులకు దప్పిచే నోళ్లెండు కొనిపోవుట నాతని కెఱిఁగింప నాతఁడు నిండుమనంబుతోడ విష్ణుమూర్తిని బ్రార్థించి, దోని సిరంగరాజు కొండనెత్తమున' తత్క్షణమె యొకనీటిబుగ్గను బుట్టించఁగా రెండుఘటికల కాలమందు నీరముండెననియు, దీనినెల్లవారు చూచి రనియుఁ గవి:—

" ధన్యుండు రామభూధవుతిమ్మనృపతి
సైన్యసమేతుఁడై చైత్రమాసమున
దండు వోవుచు నుండి తనభటుల్ త్రోవ
నెండిననోళ్ల దప్పెఱిగించుటయును
నిండుచిత్తమున దోని సిరంగరాజు
కొండనెత్తమున వైకుంఠునిఁ దలఁచి
గోవిందు వేడి గ్రక్కున నొక్కబుగ్గ
భూవినుతంబుగాఁ బొడమంగఁ జేసె
నందఱుఁజూడఁగానన్నీర మచట
గ్రందుగా విలసిల్లె ఘటికాద్వయంబు."

అనుపంక్తులలోఁ దెలుపుటయెగాక పద్యబాలభాగవత మునఁగూడ, "కరుణమీఁగాములగట్టుపై వేసవిఁ బుట్టించె

జలము లేభూనుతుండు" అని చెప్పి యున్నాఁడు. ఈతిమ్మరాజు మాహాత్మ్యమెట్టి దైనను ఇతఁడసమానయోధాగ్రేసరుఁడనియొప్పుకొనక దప్పదు. దోనిసిరంగరాజు కొండనెత్తమునకే మీగామఁలగట్టని నామాంతరము గలదని తెలిసికొనవలయును. రెండునామములను జేర్కొన్న కవియొక్కఁడే యగుటవలన నట్లూహింప నగును. అయ్యవి వేర్వేఱుప్రదేశము లయి యున్నయెడల నొక్కకవియె యట్లు చెప్పుట సంభవింపదు. అట్లు చెప్పినది సత్యమేయగునేని యసలువిషయముయొక్కసత్యను గూర్చి శంకింప వలసివచ్చును.

ఈతిమ్మరాజునకు

"గండరగూళికి గండర,
గండని కుద్దండరాయగణవారణస్త్రీ
గండాంకున కెంతెంబర
గండనికిన్ బట్టవాడ గజసింహునకున్."

అని వక్కాణింపఁబడిన బిరుదములలో 'గండరగూళి' యనుబిరుద మతనిపూర్వుఁ డగుకోటికంటిరాఘవరాజు సంపాదించినదిగాని యితఁడు సంపాదించినది కాదు.

మఱియు,

'చాళుక్యచక్రవర్తికి
మాళవమదభంజనునకున్ మర్దితశకనే
పాళునకు బిరుదుమన్నెవి
భాళునకున్ మన్నెపులికి భాసురమణికిన్.

మన్నిదళధూమకేతువ
మన్నియమృగబేటకార మాళవరాయా
త్యున్నతమస్తకశూలా
మన్నిసురత్రాణబిరుద మన్నెవిభాళా'

అనుపద్యములలో 'మాళవ రాయాత్యున్నత మస్తక శూలా' యనుబిరుద మితనిపూర్వుఁ డగుసోమదేవరాజు కదన రంగమున మాళవరాజునుజయించి సంపాదించినదిగాని యితఁడు సంపాదించినది కాదు. కావున వీనిపూర్వులు వహించినబిరుద ములు కొన్నియీతనికినిఁ జేర్పఁ బడినది. ఇతఁడు పట్టవాడ రాజును, ఉద్దండరాయఁ డనువానిని జయించినట్లు పైపద్య ములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁడు కళింగదేశాధీశ్వరుఁ డగునొడ్డియరాయని, జయించుటయెగాక మహామదమలకకుఁ బ్రాణదాన మొసఁగినట్టు కూడ నీక్రిందిపద్యమున సూచింపఁ బడినది.

"కదనధనంజయునకు మహా
మదమల్కప్రాణదాన మతికొడ్డియరా
యదిశాపట్టున కరిరా
యదళవిభాళునకు పాండవాన్వయపతికిన్."

ఇతఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి పట్టాభిషేకసమయ మున రాజసభయందుండి తరువాత కృష్ణరాయల పూర్వ దిగ్విజయయాత్రలో పాల్గొన్నట్టు కుమారధూర్జటి తనకృష్ణరా యవిజయమునందు "సాకల్యముగఁ గీర్తి సర్వదిక్తటు లందుఁ

ప్రాకటస్థితి నిల్పు నౌకువారు" అనియును, 'తీవిగ నౌకువా రును కడింది ఒహిాన్ వెలుగోటివారలా రావెలవారు గూడు కొని' అనియును జెప్పియుండుట వలన ధ్రువపడు చున్నది. అచ్యుతదేవరాయలవారి కాలముననుసామ్రాజ్య సామంతు లలోఁ బ్రముఖులై యితఁడును, ఇతని కుమారులును నాత నికిఁ దోడుపడగనుండి సర్వవిధములఁ దోడ్పడు చుండిరి. మఱి యునీతని తమ్మునికుమారుఁ డగునళియరామరాజునకు సామ్రా జ్యద్రోహి యగుసలకమునమ్మయును సంహరించిన సందర్భమున నాతని ప్రక్కనుండి యప్పటియుద్ధములోఁ బాల్గొన్నట్లు,

"సలకయతిమాృనురదు
ర్వెలసితవిలయాబ్ధిలగన విహ్వలవసుధా
వలయస్థితికృతివిష్ణో
జ్వలతరధరణీవరాహ పఁబిరు దాంకా"

అనుపద్య బాలభాగవతములోని పద్యమువలన వేద్య మగుచున్నది. ఇంతియగాదు,

'కడిమిమై మానువకడ రణక్షోణి
గడుసరి నేదులఖాను జయించె'

ననిద్విపదబాలభాగవతమునందును, 'మానువకడ సవా బూని పోరను బరాజయము నొందించె నేశౌర్యశాలి' యనిపద్య బాలభాగవతమునందును జెప్పియుండుటచేత నితఁడువిజాపుర సుల్తానగునాలీఅదిల్‌షాహాను మానువదుర్గముకడ జయించె నని నిశ్చయింప వలసి యున్నది. ఇదియు క్రీ. శ. ౧౫౪౨

సంవత్సర ప్రాంతముననో తరువాతనో జరిగియుండును. ఇతఁడు వీరనృసింహ రాయలవారిచే "స్వామిద్రోహరగండ నూపురమును" బహుమానముఁ గాంచి నట్లుగ నీ క్రిందిపద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

"శా. శ్రీమద్వీరనృసింహరాయనృపతి శ్రేయోదయాసాధిత
స్వామిద్రోహరగండనూపురవిరాజద్రామనాట్టిమ్మభూ
పామిత్యర్జితపుణ్య సత్ఫలసమస్తాశాంతవిశ్రాంతని
స్సీమోర్వప్రతిపాదనప్రతయశా శీతాంశువంశోనిధీ."

— ఆదవేనికొండరాజు —

పై పద్యమున వీరనరసింహరాయనిపట్ల ద్రోహబుద్ధితోఁ బ్రవర్తించినవాఁ డెవ్వఁడో చెప్పకపోయినను, ద్విపదబాలభాగవతమున :—

"విక్రమంబున నాదవేనిదుర్గంబు
విక్రాంతు లెన్న వేవేగ సాధించి
సిరులతో వీరనృసింహరాయలకు
బరుషాత్ము దుర్గాధిపతి నొప్పగించి
గరిమ స్వామిద్రోహగండపెండార
మరిభీకరముగ రాయ లొసంగ నొందె
లాలితకీర్తి విలాసుండు పద్య
బాలభాగవతప్రబంధనాయకుండు."

అని ద్విపదపంక్తులలో నుదాహరించినందువలన నా ద్రోహి యాదవేనిదుర్గాధిపతి యని దెలియుచున్నది. కాని నరపతివిజయమునందు :—

"క. దీనావనుఁ డౌకొండమ
హీనాథుం డాదవేని నేలుచు బరఁగెన్
దానును సుతులును దత్సం
తానం బాయాదవేని ధామము పేరన్."

అనుపద్యమునుబట్టి యాదవేనిదుర్గమున కధీశుఁడుగ నున్నవాఁడు బుక్కయరామరాజుమూవురుపుత్త్రులలో రెండవవాఁ డయినకొండరాజనియు, అందువలన నాతఁడును నాతని సంతతివారును నాదవేనివారని వ్యవహరింపబడి రనియును దెలియుచున్నది. ఈకొండరాజు తిమ్మరాజు తమ్ముఁ డనుట సంశయింపఁ బనిలేదు. ఇతఁడు వీరనృసింహరాయునికి నేల ద్రోహిగ నుండుట సంభవించినది? అన్నయగుతిమ్మరాజు ద్రోహియగు తమ్ముని కొండరాజు నేలజయించి వీరనృసింహరాయునివలన 'స్వామిద్రోహరగండపెండేరము' నెందుకుఁ బొందవలసి వచ్చినది? మొదట వీరలతండ్రి యగుబుక్కయరామరాజు కాచాధీశునిజయించి యాదవేనిదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొనియె నని ద్విపదబాలభాగవతమునఁ జెప్పఁ బడియుండుట చేతను, నరపతివిజయమునందు రెండవకుమారుఁ డయినకొండరాజాదుర్గమును బరిపాలించుచున్నవాఁ డని చెప్పఁబడియుండుట చేతను, బుక్కయ రామరాజు కాచాధీశుని జయించి యాదుర్గమును కొండరాజున

కిచ్చె ననిసమన్వింపవలసి యుండును. విజయనగరసామ్రాజ్యము సంగమవంశమునుండి సాళ్వవంశమునకును, సాళ్వవంశము నుండి తుళువ వంశమునకును, తుళువవంశమునుండి యారె వీటివంశమునకును సంక్రమించిన దనుట ప్రసిద్ధచరిత్రాంశము గదా. సాళ్వనరసింహరాయుని కుమారుఁ డగుఇమ్మడి నరసింహరాయుని సింహాసనమును దుళువవీరనృశింహరాయు (కృష్ణ రాయనితండ్రి నరసరాయలు) తొడిచికొనుటకుఁ గోపించి కొండరాజు వీరనరసింహరాయునిపైఁ దిరుగఁబడి యుండును. అప్పుడీతనియన్న యగుపైతిమ్మరాజే వీరనృసింహరాయుని పక్షము వహించి తిరుగఁబడినతమ్ముని యుద్ధృతమును మాన్పి పైగండ పెండేరమును బొంది యుండును. వీరనరసింహరాయలు వానిని క్షమించి యాదవేనిదుర్గము నాతనిస్వాధీనముననే యుంచి యుండును.

శ్రీ రం గ రా జు

బుక్కయరామరాజు మూవురుపుత్త్రులలోను గడపటివాఁడు శ్రీరంగరాజు. ఇతఁడె అళియరామరాయలు తండ్రి. వీనిం గూర్చినచరిత్రాంశము లెవ్వియును గానరావు. నరపతి విజయమునందు,

"క. ఆరాజన్యులతమ్ముఁడు
శ్రీరంగాధీశ్వరుండు శ్రితసంరక్షా

ధౌరంధర్యముచే నా
శ్రీరంగాధీశుఁడనఁగ క్షితినుతి గాంచెన్ ”

అని వ్రాసెనేకాని యాతనింగూర్చిన చరిత్రాంశము నొక్కదాని నైన నుడివియుండలేదు గాని,

“ కాఁగనసదృశబాహువిక్రమ నిరూఢిఁ
దనరెఁ గర్ణాటరాజ్యపదస్థుఁ డగుచు
దుర్జయాహితరాజ విధుంతుదుండు
రామరాజేంద్ర శ్రీరంగరాజవిభుఁడు. ”

అని చెప్పియుండెను. దీనింబట్టి యీశ్రీరంగరాజు విజయనగరరాయల యాసానమున నుండి నట్లూహింపఁ దగియుండెనుగాని యంతకన్నవిశేష మేమియును గానరాదు. మఱియు వసుచరిత్రమును రచించిన రామరాజభూషణకవి (భట్టుమూర్తి) సయితము

“ శా. ఆరాజత్రితయంబులో నసమభాణారాతి విజాతదో
స్సారుం డాత్తసుభద్రుఁ డర్జునగుణశ్లాఘ్యుండు నై [పొల్చునా
శ్రీరంగేంద్రుఁడశేషరాజ్యపదవీసింహాసనాక్షీణల
క్ష్మీరాజన్నిజ సంతతిప్రథితుఁడై మించెన్ ధరా [మండలిన్”

అని యభివర్ణించెనేగాని యొక్కచరిత్రాంశము నైనఁ జేర్కొనినవాఁడు గాఁడు. ఇతఁడు కృష్ణరాయనికిమంత్రిగనుండె

నని ఫెరిస్తా వ్రాసినాఁడని హీరాసుఫాదిరి తనయారవీటివంశచరిత్రమున వ్రాసినది సప్రమాణముకాదు (1)

శ్రీరంగరాజుభార్య తిమ్మాంబయనియు, ఆమెవలన శ్రీరంగరాజునకు, కోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, తిరుమలరాజు, వేంకటాద్రిరాజు నను నైదుగురుకొమాళ్లు జనించిరనియు వసుచరిత్రములోని యీ క్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

"కం. ఆమనుజేంద్రునకుఁ బురం
ధ్రీమణి యగుతిమ్మమాంబ శ్రీరామునకున్
భూమిజసుత్రామునకుఁ బు
లోమజయునుబలె జగంబులో నుతికెక్కన్."

"శా. చేతోజాతసమానమూర్తి యగు నా శ్రీరంగధాత్రీధవుం
డా తిమ్మాంబికయందుఁ గోనవిభుఁ దిమ్మాధీశు రామ
ప్రభున్

---

(1) "We know from Ferishta, that he was one of the Ministers of Krishna Deva Raya, and was succeeded in this place by his son Rama Raya." (The Aravidu Dynasty of Vizianagar Ch. II. page 19.)

ఫెరిస్తా వ్రాసిన వాక్యములను బ్రిగ్సు యిట్లు భాషాంతరీకరించెను.

"The affairs of Beejanuggur being in confusion owing to the death of Heemraju who was newly succeeded by his son Ramaraju, against whom rebellions had arisen by several

ఘూతాశేషవిపక్షు శ్రీతిరుమలేంద్రు న్వేంకటాఖ్యానవి
ఖ్యాతుం గాంచె సురద్రుపంచకము నయ్యాంబోధిరాజుం
బలెన్. "

ఈమైదుగురిలోను మొదటియిర్వురును ద్విపదబాలభాగ
వతమునందును, వసుచరిత్రమునందును, నరపతివిజయమునం

Roics, he (the Sultan) met with no interruptions to his arms. (Brigg's Ferista Vol. III p. 81.)

"హీమ్రాజుమరణముఁ జెందఁగా నూతనముగా నాతనిపదవిని బొందిన యాతనికుమారుఁడు రామరాజుపై ననేకరాజులు తిరుగఁబడినందున విజయనగరములోని స్వాగహగపులు గల్లోలముఁ జెందుట చేత నతని (సుల్తాను) యాయుధములకడ్డంకులు లేకుండెను" అని యావాక్యముల కర్థము.

ఫెరిస్తావ్రాసిన పైవాక్యముల నమ్మి 'విస్మృతసామ్రాజ్యము' (Forgotten Empire p. 81.) అనుపేరుతోఁ (వి)జయనగరసామ్రాజ్య చరిత్రము వ్రాసినగొప్పచరిత్రకారులగు రాబర్టుస్యూయల్ గారు "Heem' Rajah or, as Briggs renders the name Tim-Rajah-representing the 'Timma' are referring doubtless to Saluva Timma, the great Minister of Krishna Deva Raya." అనివ్రాసి హీమ్రాజు కొడుకైన రామరాజు కృష్ణదేవరాయలప్రధానమంత్రిశేఖరుఁడగు సాళువతిమ్మరుసు కుమారుఁడని నిర్ధారణ చేసిరి. ఇదెంతవింతగానున్నదో చూడుఁడు. అళియరామరాజు తండ్రి న్యూయలను కొన్నట్టు సాళువతిమ్మరాజు కాఁడనియు, శ్రీరంగరాజనియూఁ దేటపడుచుండ లేదా. ఫెరిస్తానిష్పక్షపాతమైనట్టియు సరియైనట్టియు చరిత్రము వ్రాయలేదని యెఱింగియుండియు హీరానుపాదిరి ఫెరిస్తామాటలనమ్మి శ్రీరంగరాజు కృష్ణదేవరాయలప్రధానమంత్రి యని వ్రాయుట సత్యముకాదు.

దును, బేర్కొనఁబడినను ప్రసిద్ధపురుషులు వర్ణింపఁ బడి యుండ లేదు. అట్లగుటవలన వీరలు నిస్సంతుగ స్వర్గస్థులై యుందు రేమో యని సంశయము పొడముచున్నది. శ్రీరంగరాజు మూఁడవకుమారుఁ డైన రామరాజే అళియరామరాయలు ఈ ప్రతిభాశాలియైన వీరాగ్రణి చరిత్రమునే నే నిందుఁ దెలుపఁబూనితిని. *

---

* రామరాజీయమునందు అరవీటిబుక్కరాజుకొడుకు రామరాజునకు లక్కమాంబికయందు తిమ్మరాజు, కొండరాజు, శ్రీరంగరాజు నను మూవురు పుత్రులు కలరని చెప్పఁబడియుండఁగా హీరాసు ఫాదిరీ The "Aravidu Dynasty of Vijianagara" అను తన గ్రంథమున రామరాజీయమున బుక్కయరామరాజునకు లక్కమాంబికయందు శ్రీరంగరాజు, చన్నవెంకటపతిరాజు, తిమ్మరాజు, తిరుమలరాజు, వంకటపతిరాజునను నైదుగురు పుత్రులున్నట్టుగా జెప్పఁబడి యుండెననియు, వీరిలో జ్యేష్ఠుఁ డయిన శ్రీరంగరాజు పుత్రుఁ డయినరామరాజు (అళియరామరాయలు) సదాశివరాయని కార్యకర్త యైనరామరాయ లనియు వ్రాయుట పొరబాటు, శ్రీరంగరాజు బుక్కయరామరాజునకు లక్కమాంబికయందుఁ బుట్టిన మూవురు పుత్రులలోను గడపటివాఁడుగాని మొదటి కుమారుఁడుగాఁడని రామరాజీయవలన స్పష్టముగాఁ జెప్పబడియున్నది.

"According to the poem mentioned above he had five sons, Sriranga, Channa, Venkatpati, Timma or Tirumala (who distinguished himself in the service of Krishna Devaraya), and lastly Venkatapathi. Of these, the first, Sriranga became the father of Ramaraya, the regent of Sadasivaraya." (The Aravidu Dynasty of Vijianagara p. 19.)

రెండవప్రకరణము

కృష్ణరాయలు—రామరాయలు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు సకలసామ్రాజ్యభోగముల ననుభవించుచు ద్రావిడాంధ్రకర్ణాటసామ్రాజ్యమును మహావైభవముతో నిరంకుశముగా నేలుచున్నకాలమున నాతనికి లోపడినసామంతమండలేశ్వరులలోనొక్కడగుమహామండలేశ్వర రామరాజ పెదశ్రీరంగదేవమహారాజు కందనోలుమండలమునకు నధిపతిగా నుండి పరిపాలనము చేయుచుండె నని కందనోలుపుర మునందలి యొకశాసనమునుబట్టి దెలిసికొనుచున్నారము. (1) ఇతఁడే అళియరామరాయలతండ్రి. అళియరామరాయల బాల్యచరిత్ర మెంతమాత్రమును దెలియ రాదు. మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షారాజ్యమునకు సరిహద్దున నున్నమండలము కందనోలుమండలమె. ఈమండలమును అళియరామరాయలతండ్రి మాత్రమె గాదు; తాతయగుబుక్కయరామరాజుగూడఁ బాలించె నని పూర్వప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాను. బుక్కయరామరాజు విజాపురసుల్తానగుఆదిల్‌షాహ డెబ్బదివేలయాశ్వికసైన్యముతో దండెత్తివచ్చి కందనోలు ముట్టడించినపుడు వానినోడించి తఱిమినట్లుగా పద్యబాలభాగవతమునందును నరపతివిజయమునందును వర్ణింపఁబడినవిధమునుగూర్చి పూర్వ

(1) 156 of 1905, E. R.

ప్రకరణమున వివరించియె యున్నాను. ఇట్లవక్రపరాక్రమం బునఁ దండ్రితాతలుపరిపాలించినమండలము నళియరామరాయలుగూడఁ బరిపాలించుట పితృపారంపర్యపుసత్వముగా సంభవించినదేగాని యొకయనామకచరిత్రకారుఁడు దెల్పినటులు మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షా విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండెత్తివచ్చి కృష్ణదేవరాయలను జయించి తనహిందూసామంత కుటుంబములోనివాఁడయినరామరాజు నధికారిగానియమించిన సత్వమువలన సంభవించినది గాదు. ఇతనికిఁ బూర్వముననే అళియరామరాయలతండ్రి యామండలమును బరిపాలించుచున్నట్లు కందనోలుపురశాసనము దెలుపుచుండెను గదా. మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షా కందనోలుమండలమును కృష్ణరాయలసామ్రాజ్యమునుండి గైకొనినమాటవాస్తవమనివిశ్వసింతమన్నను తనవారినెవ్వరిని తురకసైన్యములతో నచటనధికారిగనుంచుట కిష్టపడక కృష్ణరాయలకు మంత్రిగనుండినవానికుమారుఁ డగు రామరాయల నధికారిగ నియమించుట కిష్టపడెనని యెట్లువిశ్వసింపఁ దగును? ఒకవేళ నితఁడు కృష్ణరాయలకు ద్రోహియై మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షాకు లోపడినవాఁడై యాయనామక చరిత్రకారుఁడు వక్కాణించినట్లు తనదేశమును ఆదిల్షాహ చూఱఁగొని తన్ను దఱిమివేసి స్వాధీనపఱచుకొనినప్పుడేమియుఁ జేయంజాలక తనప్రభువుతో మొఱవెట్టుకొనఁగా నాతఁడు ‘ఛీ! పాఱుఁబోతా !’ నారాజ్యముననుండఁ దగవనివెడలనడచిన మాట వాస్తవమని విశ్వసింతుమన్నను, తనకు ద్రోహియై

శత్రుపక్షమునఁజేరి తనశత్రువుచే దర్బారునఁ బరిభవింపఁబడి వెడలఁగొట్టఁబడినపిఱికిపందను జూచి సంతోషించి శ్రీకృష్ణదేవ రాయలవంటిశూరచక్రవర్తి తనయేకపుత్రికనిచ్చి వివాహము చేసెననన్న నెట్లు విశ్వసింపఁ దగును? రామరాయలయెడఁ గల యసూయ యాయనామక చరిత్రకారునిగాని, చరిత్రకారుఁ డగు ఫెరిస్తానుగాని యిట్టియసత్యకల్పనమునకుఁ బురికొల్పినఁ బురికొల్పవచ్చునుగాని యదియొక వింతగాదు. ఇరువదవశతాబ్దిలోనుండిన హీరాసుఫాదిరి వంటిచరిత్రకారుఁడు రామరాయలతండ్రి శ్రీరంగరాజు కృష్ణదేవరాయనిమంత్రియని యొక ప్రక్కనొప్పుకొనుచు తాను వ్రాసిన యారవీటివంశచరిత్రము నందు నాయనామక చరిత్రకారునియొక్కయు ఫెరిస్తాయొక్కయు నసత్యకల్పనములను సత్యాంశములనుగా విశ్వసించి వ్రాయుట యాశ్చర్యకరముగా నుండకమానదు. రామరాయల మంత్రులలో నొకఁడుగానుండి యాతనిచే నొకప్పుడు కొండవీడు రాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధి పాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన రామయామాత్య తోడరమల్లునాతఁడు రామరాయలతమ్ముఁడగు వేంకటాద్రి ప్రేరేపణచే రచియించి రామరాయని కంకితముగావించిన 'స్వరమేళకళానిధి' యను గ్రంథమున నీక్రింది భావముగలశ్లోకములను వ్రాసి యున్నాఁడు.* చంద్రవంశమున

* ఏషాంకులాలంకృతిరేష జజ్ఞే శ్రీరంగనాథో జితిరాజరాజః
తయాసదాచారదృశా వినింతే రాజర్షిభావం రమితక్షమాయః॥
తిమ్మాంబికా తస్యబభూవదేవీ సాధ్వీ జనానామివయాసమష్టిః
సతీయశోదావినతానసూయా సుదక్షిణా సత్యవతీ సుభద్రా॥
తపోవిశేషేణ తయోరశేష రాజాధిరాజోఽజని రామరాజః
కన్యాప్రదోఽస్మై సహి కృష్ణరాయః కన్యాపితృత్వం బహుమన్యతేస్మ॥

జనించి యనేకరాజన్యులను జయించియుఁ బ్రకటసాత్త్వికుఁడై సదాచారతత్పరుఁడై రాజర్షిభావముతో నొప్పుచుండెడి శ్రీరంగరాజు సకలసద్గుణగణంబులచేతను యశోదావినతానసూయాసుదక్షిణాసత్యవతీ సుభద్రలకు సాటియైన తిమ్మాంబికను వివాహము చేసికొనియెను. ఆదంపతుల తపోవిశేషముచేతవారలకు రామరాజు జనియించెను. అట్టిరామరాజునకు కృష్ణరాయలుతనకూఁతునిచ్చి వివాహముగావించి మహానుభావుఁడైన రామరాజునకు భార్యగా నుండఁదగినకన్యకు దానుతండ్రియై యున్నందులకు గర్వపడుచుండెను.

ఇతఁడు కృష్ణరాయల కల్లుఁడగుటచేతనే ఇతనినామమునకు మొదట ‘ అళియ ’ శబ్దము చేర్పఁబడి ‘ అళియరామరాయ’ లని సామ్రాజ్యప్రజలతో వ్యవహరింపఁబడుట సంభవించినది. ఆరవీటివంశములో రామరాయనామములు పెక్కుండుండుటచే సామ్రాజ్యాధిపతి కల్లుఁడయిన కారణమున ‘ అళియరామరాయ ’ లనునామము సామ్రాజ్యమునఁ బ్రాముఖ్యతను గాంచినది. కృష్ణరానియకల్లుఁడయ్యును, కందనోలుమండలమును బాలించుమాండలిక ప్రభువయ్యును, కృష్ణరాయనికాలమున జరిగిన యేప్రసిద్ధదండయాత్రలయందును నితఁడు పాల్గొన్నట్లు చరిత్రమునం దితనినామము వినంబడకుండుటయే చిత్రముగానున్నది. ఈవివాహ మేసంవత్సరమున జరిగినదో యావివరముగూడఁ దెలియరాదు. కృష్ణరాయలకొమార్తె యగుతిరు

మలాంబికను వివాహమాడినవిషయ మొక్కటియే పేర్కొనఁబడియున్నది.

అళియరామరాయలు కృష్ణరాయలసైన్యములో నొక గొప్పసేనాధిపతిగ నుండి యొకతెలుఁగుమండలమునకుఁ భాలకుఁడై పరిపాలించుచుండె నని 'కోయుటో' (Couts) అను చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁ డనిహీరాసుఫాదిరిగారి యారవీటివంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడినది. కృష్ణదేవరాయలవారు తనయవసానకాలమునకుఁ బూర్వము రాజ్యపరిపాలనాభారము నళియరామరాయల చేతులయందును, సైన్యాధికారభారము నంతయు రామరాయలతమ్ముఁడగు తిరుమలదేవరాయల చేతులయందును బెట్టె ననియు, తాను మరణించునపుడు తనసామ్రాజ్యమున కచ్యుతదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తునిగాఁ జేయవలసిన దని 'అళియరామరాయల' కాజ్ఞాపించె ననియు, ఆతనియభిమతమునను సరించి రామరాయలు కృష్ణరాయనిమరణానంతరము నట్లుగావించె నని 'క్వోరోజు' అను చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియుండె ననిపై యారవీటి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడినది.

—♦ అచ్యుతదేవరాయలు—రామరాయలు ♦—

అచ్యుతదేవరాయలవారు క్రీ. శ. ౧౫౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౫౪౨ వఱకుఁ బండ్రెండు సంవత్సరములమాత్రమే విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించెను. ఇతని పరిపాల

నాకాలమునఁ గూడ 'అళియరామరాయ' లెట్టిస్థితి యందుం
డియెట్లు గౌరవింపఁబడియెనో సత్యచరిత్రము తేటపడకున్నది.
కాని 'నన్నిజు' ధనాశాపీడుతు లయి సయూధులగు నీ సోదర
ద్వయముచేతులలోఁ బరిపాలనాభారము నంతయునుంచి వారే
మిచేయుమన్న నదిచేయుచుండె ననియచ్యుత దేవరాయలను
నిందించి యున్నవాఁడు. ఈవాక్యములను విశ్వసించి స్యూయ
లుగారు తమవిస్మృతసామ్రాజ్యమునందు నన్నిజు వ్రాసి
నట్లేవ్రాసి యున్నారు. వీనినివిశ్వసించి హీరాసుఫాదిరి పైను
డివిన 'క్వెరోజు' వాక్యములను దాము వ్రాసిన చరిత్రమునం
దుదాహరించి యున్నారుగాని యచ్యుత రాయాభ్యుదయ
మునఁగాని వరదాంబికా పరిణయమునఁగాని మరియే గ్రంథ
ములనఁ గాని తదితరము లయిన శాసనాదులలోఁ గాని,
అచ్యుత దేవరాయల దక్షిణదేశ దండయాత్రల సంద
ర్భమునఁ గాని యీసోదరుల నామములు గాని వారు
చేసిన ఘనకార్యములు గాని వినరావు. సామ్రాజ్యమున
వీరికెట్టిపలుకుఁబడిగలదో యేతద్విషయము గూడ నెం
దును గానరాదు. అచ్యుతదేవరాయలను నిందించుసందర్భమున
'నన్నిజు' వ్రాసినవాక్యములలో నుదాహరింపఁబడినసోదరు
లిర్వురును వీరుగారనియునుఁ అచ్యుతదేవరాయలభార్యయగు
వరదాంబికతోఁ బుట్టువు లగుసలకము పెదతిమ్మరాజు, చినతిమ్మ
రాజు నై యుండవలయు ననినాయభిప్రాయము. ఎందుకన,
అచ్యుతదేవరాయలు మరణించునపుడు పులికాటి (తూర్పు

సముద్రతీరమునందలి ప్రళయకావేరి) నుండి యచటఁ బరిపాల
నము సేయుచున్న మాండలిక ప్రభువు రామరాయలు విద్యానగ
రమునకు బయలుదేఱి వచ్చెనని 'కోటియా' యను నాతఁడు
వ్రాసినట్లుగ నారవీటివంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడి
నదికావున సామ్రాజ్యభారమునంతయు వహించిన రామరాయ
లంతటివాఁడు దూరదేశమునఁ బ్రళయకావేరి యందొకపాల
కుఁడుగా నుండి సామ్రాజ్యాధిపతిమరణకాలమునకు మాత్రమె
విద్యానగరమునకు వచ్చుటసంభవించి యుండదు. ఈయచ్యుత
దేవరాయలమరణానంతరము సంభవించినచరిత్రవిషయములను
బట్టికూడ నీకాలమున నీసోదరద్వయ మంతగాఁ బ్రాముఖ్యత
వహించి యున్నట్లు గన్పట్టదు. వారెట్లో మొనముతో దూర
ముననుండి కాలము గడుపుకొన్నటుల గనంబడుచున్నదిగాని
యచ్యుతదేవరాయల పలుకుబడిగలిగి సామ్రాజ్యవ్యవహార
ముల జోక్యముకలిగించుకొని యంతగా వ్యవహరించినటుల
గనుపట్టదు. తిరుమలాంబ విరచితమైన 'వరదాంబికా పరి
ణయ' మను గ్రంథమునఁ దుళువనరసింహరాయలు దివసకర
కులోత్తంసుఁ డయినరాచిరాజునకు శ్రీరామాంబిక గర్భమున
జనించినయోబమాంబను వివాహము చేసికొనఁగా నామెవలన
నాతనికచ్యుతరాయలనుకుమారుఁడు కలిగె ననియు, ఆకుమా
రునకు సలకరాజుపుత్రులగు తిరుమలరాజను నామములుగలిగి
యచ్యుతదేవరాయలకు మంత్రులుగ నున్నయిర్వురసోదరులకు
చెల్లెలుగ నున్నవరదాంబిక వివాహముగావింపబడె ననియు,

వారలకు తిరుపతివెంకటాద్రీశుని కృపాతిశయముచే కుమారుఁడుపుట్టిన నతనికి వేంకటాద్రి యనిపేరుపెట్టి యచ్యుతదేవరాయలు తాను పట్టాభిషిక్తుఁ డయినవెనుక నాతనియువరాజుగఁ జేసె ననియు వ్రాయఁబడి యున్నది. దీనినిబట్టి అచ్యుతదేవరాయలకు మంత్రులుగనున్నవారు సలకరాజుపుత్త్రులును మఱఁదులు నగుపెదతిమ్మరాజు, చినతిమ్మరాజు ననుసోదరులని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. * విదేశీయు లయినచరిత్రకారుల కీభేదము తెలిసికొన సాధ్యముగాక యీమంత్రిపదవులను రామరాయలకును నాతనితమ్ముఁ డగుతిరుమలరాయనికని ముడిపెట్టి యేమో వ్రాసి యున్నారు. వారివ్రాఁతలు విశ్వాసపాత్రములు గావు. కాఁబట్టి యచ్యుతదేవరాయల కాలమునఁగూడ నంతప్రాముఖ్యులుగ నున్నటుల గనుపట్టదు.

—♦ చిన్నవేంకటాద్రిపట్టాభిషేకము ♦—

అచ్యుతదేవరాయలు విద్యానగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయినపుడే యతఁడు సలకరాజుపుత్త్రిక యగువరదాంబికను బట్టమహిషిగను, ఆమెపుత్త్రుఁ డగుకుమార వేంకటాద్రిని యువరాజుగను జేసె నని రాజనాథకవి విరచిత మగునచ్యుతరాయాభ్యుదయ మను గ్రంథమునఁ దెలుపఁబడియున్నది.

---

* సతతవిరచితానేకదానయోః అసాధారణభుజాపధానయోః అఖిలలోకకృతబహుమానయోః తిరుమలరాజాభిధానయోః ఉభయయోః ప్రధానయో అవరజావరదాంబికాభిదా సావరవర్ణినీ...... తపోవనముపగతవతీ

ఈగ్రంథమున నచ్యుతరాయల పట్టాభిషేకకాలమునకు వాని తండ్రి నరసరాయలుకూడ బ్రదికియున్నట్లు దెలుపఁబడియున్నది. ఇదెంతవఱకు సత్యమో దెలియరాదు. అచ్యుతరాయల పరిపాలనకాలమున వానిమఱదియగు సలకము చినతిమ్మరాజు ప్రధానమంత్రిగనుండి రాజ్యభారము నంతయుఁ దానేవహించి యారవీటి వంశమువారికి నెవ్విధమైన ప్రాముఖ్యత కలుగకుండ బహుజాగరూకతతో వ్యవహరించి నటులు గనుపట్టుచున్నది. సామ్రాజ్యములోని మాండలిక ప్రభువులును రాజబంధువులు నీతని నంతగా బ్రేమించినవారుగాఁ గనుపట్టరు. విదేశీయులయిన చరిత్రకారులు గూడ ననుకూలముగా వ్రాసియుండలేదు. అచ్యుతదేవరాయల మరణానంతరము సలకము చినతిమ్మరాజు తనమేనల్లుఁడగు చిన్నవేంకటాద్రీంద్రుని క్రీ. శ. ౧౫౪౧ సంవత్సరములోఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించెను. ఈచిన్నవేంకటాద్రి రాజు పట్టాభిషేకకాలమునకుఁ బదునెనిమిది సంవత్సరములయినఁగడవనిబాలుఁ డని చెప్పఁ దగును. ఇతనికినప్పటికి వయస్సెంతయుండెనో యెవరును సరిగాఁజెప్పఁ జాలకున్నను బాలుఁడని యేకకంఠ్యముగా నెల్లవారు నంగీకరించి యున్నారు. కనుక సామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడు నిర్వహింపవలసినకార్యభార మంతయు సలకముచినతిమ్మరాజుపైఁ బడియెను. అతఁడు సమర్థుఁడు గాడు; బుద్ధిమంతుఁడు గాఁడు; అదియునుంగాక విశేషించి దురాశకలవాఁడుగను, ఒక్కొక్కప్పుడవివేకపుం బనులొనర్చువాఁడుగను నుండెను. ఈకాలము

నందలి సామ్రాజ్యవైభవ మింతయంత యని చెప్ప నలవి కాదు. సామ్రాజ్యమునందు నత్యల్పకాలములో నతివేగముగఁ బదిపదునైదులక్షల సైన్యమును సమకూర్ప వచ్చును. ఈసామ్రాజ్యమున నప్పటికి మూఁడువేలయేనుంగులతోఁ గూడిన గజసైన్యమును, అరాబియా, పారశీకములనుండి రప్పించిన నలుఁవదివేల గుఱ్ఱములతోఁ గూడిన యాశ్వికసైన్యమును గలదు. ధనికులయిన సామంతమాండలికులైనప్రభువులు పెక్కండ్రు గప్పములు చెల్లించువారు గలరు. సమీపస్థులయిన పెక్కండ్రు మహారాజులు సామ్రాజ్యమునకు లోఁబడినవారుగా నుండిరి. ఇదిగాక యీసామ్రాజ్యమునందలి నదులలో బంగారమును, కనములలో వజ్రములు మొదలగు నవరత్నములు లభించుచుండెను. ఎన్నివిధములచేతఁ బరిశీలించి చూచినను నాకాలమున విజయనగర సామ్రాజ్యము మహోచ్ఛస్థితి యందుండి శత్రువులకు గన్నెఱ్ఱ నలుపు చుండెనన్న నతిశయోక్తి యెంతమాత్రమును గాఁ జాలదు. ఇట్టిసామ్రాజ్యమునకు నొకబాలుఁ డధిపతి కావలసి వచ్చెను. తత్సామ్రాజ్యభార నిర్వాహకకర్త దురాశాపీడితుఁడు దుర్మార్గుఁడు నయ్యెను.

సలకముతిమ్మరాజు—రామరాయలు

అంతఃపురములోని రాణులకును మాండలికులయిన ప్రభువులకును, పెక్కండ్రుజనులకుఁ గూడ సామ్రాజ్యభారము సలకము చినతిమ్మరాజు వహించుట సమ్మతముగా

లేకుండెను. అందుముఖ్యముగాఁ గృష్ణదేవరాయలభార్య లగు తిరుమల్దేవికిని, చిన్నాదేవికిని సామ్రాజ్యభారము నళియ రామరాయలును, వానిసోదరులును వహింపవలయు నని పెద్ద కోరిక గలదు. సామ్రాజ్యపరిపాలనా భారము నళియరామ రాయలకును వానిసోదరులకును విడిచిపెట్టి కోశాధికారభార మునుమాత్రము వహింపవలసిన దని సలకముచినతిమ్మరాజు నకు మాండలికప్రభువులు తెలియఁ జేసిరి కాని యాతఁ డం దుల కంగీకరింపఁ డయ్యెను. ఇతనిపరిపాలనము సామ్రాజ్య మునకు గొప్పముప్పు తేఁగల దనుగట్టినమ్మకము గలవా రగు టచేత రామరాయలును వానిసోదరులును విద్యానగరమును విడిచిపోవ నిష్టపడలేదు. అభిప్రాయభేదము లుదయించుట చేతను, సామ్రాజ్య మపహరింపవలె ననిదురాశతోఁ గూడి యున్నవాఁ డగుటచేతను, విద్యానగరమున వారలయునికి తన సంకల్పమును విచ్ఛిన్నముచేయు నట్టిదిగ నుండుటచేతను, సల కము చిన్నతిమ్మరాజు దురాలోచనమునకు లోనయి యాసో దరులను చెరపట్టి యుంచవలె నని ప్రయత్నించెను. వీరినిమా త్రమెగాదు. తన ప్రయత్నముల కడ్డముతగులువారని తనకుఁ దోఁచినవారినెల్లరను బంధింపఁ గుట్రలు చేయ మొదలుపె ట్టెను. వీనిదుష్ప్రయత్నములను కుట్రలను దెలిసికొని యనేక మాండలికప్రభువులు విద్యానగరమును విడిచిపెట్టి స్వస్థాన ములకుఁ బోయిరి. అట్లుపోయి కొందఱు విద్యానగరముతో సంబంధమునువీడి స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నింపు చుండి

రని కోరియూయనునాతఁడు వ్రాసి యున్నాఁడు. అప్పు డళి యరామరాయలుగూడ తనసోదరు లిర్వురుతోను విద్యానగర మును విడిచి పోయెను. వీరికిద్వేషము ప్రభువయిన చిన్న వేం కటాద్రిపై యెంతమాత్రము లేదు. వానికార్యకర్త యైనసల కము చినతిమ్మరాజు పయినమాత్రమె గలదు. వారు సేనలను సమకూర్చుకొనివచ్చి యాదుర్మార్గుని శిక్షింపఁ జూచుచుండిరి. ఇంతలో సలకముచిన్నతిమ్మరాజు చేయుదుష్పరిపాలనము బహుక్రూరముగాఁ బరిణమించుచుండెను. రాజభండారము లోనిధనము నంతయుఁ గుట్రచారుల లంచముల క్రిందను, దుష్కార్య నిర్వహణము కొరకును దుర్వ్యయము సలుపు చుండెను.

సలకముతిమ్మరాజు ద్రోహకృత్యములు

ఇతఁడు మాయోపాయముచేఁ దనకుఁ బ్రతిపక్షులుగా నున్న ప్రభువుల రప్పించి వారలను జంపఁ బ్రయత్నించెను. వీనిమాయలోఁ దగుల్కొని మొదటవచ్చిన కొందఱగుర్లు వెంటికించెను. ఈసమాచారమును విని వెనుకవచ్చినవారు మర లిపోయి పగఁదీర్చుకొనఁ బ్రయత్నములు సలుపుచుండిరి. సామాన్యప్రజలు వాని నెదుర్కొనఁ జాలరైరి. హిందూ సామ్రాజ్యరాజధాని యగువిజయనగరమున సంభవింపనున్న విప్లవమునకు గోలకొండవిజాపురసుల్తాను లత్యంతసంతోష ముతో నేరీతిగఁ బరిణమించునో యని వీక్షింపుచుండిరి. ఇట్టి

సమయమున సార్వభౌముని తల్లియగు వరదాంబికా దేవియు గూడ సోదరుని దుర్నయమును జూచి భరింపఁ జాలక తన కుమారుని, వానిసామ్రాజ్యమును గాపాడినయెడల విశేషముగా ధనమునొసంగుచున్నా నని విజాపుర సుల్తానగు ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్ షాహాకు రాయబార మంపెననియు, ఆరాయబారమును మన్నించి యాతఁడు తనసైన్యముతో విద్యానగరమునకు వచ్చుచుండుటను విని సలకముతిమ్మయ విశేషధనముతో రాయబారులను నాతనికడకుఁ బంపి వెనుకకు మరలించెననియు 'కోరియా' యనునొక విదేశీయుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. రాణి దిక్కులేనిపక్షివలె వానిచేతిలోఁ జిక్కెను. అంత నీ ద్రోహి తనపదవిని బలపఱచుకొనుటకును, తనమేనల్లునిపక్షమును బూని సామ్రాజ్యములోపలఁగాని వెల్పలఁగాని తనతో నెవ్వరును యుద్ధముచేయ సాహసింప కుండుటకును, తనమేనల్లుఁడును సార్వభౌముఁడు నగు చిన్న వేంకటాద్రిని వాని పినతండ్రు లిర్వురను వానిదాయాదితోసహా నల్వురను సంహరించెనని 'కోరియా' యనునాతఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

అచ్యుత దేవరాయల తమ్ముఁడు రంగరాయలు వీనిచేతంబడి మ్రగ్గెనుగాని వానికుమారుఁడు సదాశివరాయలు మాత్ర మీ ద్రోహి పాలంబడి మడియకుండుట వానియదృష్టమని భావింపవలయును. రాణి వరదాంబికాదేవిగతి యేమయ్యెనో యిటుపై నెంతమాత్రము వినంబడదయ్యెను. ఆహా! రాజ్యకాంక్ష యీపురాత్ముని యెంతటిదౌష్ట్యమునకుఁ బురి

కొల్పినది ? ఇంక నీతఁడు విజయనగర సామ్రాజ్యమునఁ దాను బట్టాభిషిక్తుఁ డగుటకు నడ్డుపడసామర్థ్యముగల వారెవ్వరు లేరని తలంచెను. అంత ధైర్యసాహసములు ముప్పిరిగొన సామ్రాజ్యవజ్రసింహాసనము నాక్రమించి యధిష్ఠింపఁ జూచెనుగాని తనకు రాఁబోవుముప్పు నెఱుంగఁడయ్యెను. అతనిస్వామిద్రోహమున కెంతయు దుఃఖపడుచున్నవారయినను, కొందఱు ప్రభువు లతనియధికారమునకు లోఁబడియు, నతఁడుగావించు దౌష్ట్యములకు మనస్సు విఱిగిపోయిన వారయి విజాపుర సుల్తాను ఇబ్రహీముతోఁ గుట్రలుచేయ నారంభించి సలకము తిమ్మయ నధికారపదవినుండి తొలఁగించినయెడల విజయనగర సామ్రాజ్యకిరీటము నాతని కొసంగి శతవిధముల తోడ్పడ గల వారమని వాగ్దత్తము చేసిరనియు, దీనినంతయుఁ దెలిసికొన్న వాఁడయి యాద్రోహి తనకిష్టుఁ డైనవాని నొకరాయబారిని సిద్ధముచేసి వానిపరముగా నాఱులక్షల హొన్నుల ద్రవ్యము నొసఁగి యీధనము విజాపురసుల్తానగుఇబ్రహీమున కిచ్చి తనకు తోడ్పడవలసిన దనియు, నట్లుతోడ్పడిన యెడల తానతనికి సామంతుఁడ నై యుండుటయెగాక యీయుపకారమునకు బదులుగా దారిబత్తెములకుగాను దినమునకు మూఁడు లక్షలహొన్నుల నదనముగా నిచ్చుటకు సంసిద్ధుఁడనై యున్నాననియు, నాపక్షమున నచ్చఁజెప్పి వానిఁదోడ్కొని రావలసినదని ప్రోత్సహించి యారాయబారిని విజాపురమునకుఁ బంపించెననియు, అనాయాసముగా లభించెడు నీలక్ష్మి పదవికి

పొంగిపోయిన మనస్సంతోషము గలవాఁడై వృద్ధసేనాని యగుఅసాదుఖాను ప్రేరేపింప నతఁడు వెంటనే బయలుదేరి యేవిధమైన యడ్డంకులునులేక స్వేచ్ఛగా విజయనగరమునకు విచ్చేసె ననియు, స్వామి ద్రోహియైన సలకము తిమ్మయ తనమిత్రులగు ప్రభుపుంగవులతో నెదురుగాఁ బోయి వానిసింహాసనముపయి కూరుచుండఁ బెట్టియేడుదినములు నగరమునం దంతట వేడుకలు జరిపించి రనియు 'కోరియా, ఫెరిస్తా' లను చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. వీరియుభయుల వ్రాఁతలకుముఖ్యవిషయమున నేకీభావమున్నను వివరములలో నేకీభావము గన్పట్టదు. వీరిలో 'కోటియా' విదేశీయుఁడు. రెండవవాఁ డయినఫెరిస్తా రామరాయలకు గర్భశత్రువు. విజయనగరసామ్రాజ్యమునెడ ననురాగము లేనిచరిత్రకారుఁడు, అహమ్మదునగరసుల్తా నగునిజాముషాహా కొలువుకూటమున నున్నమహమ్మదుమతస్థుఁడు. దేశీయులును, సమకారికులును విజయనగరసామ్రాజ్యమునందున్నవారును వ్రాసిన వ్రాఁతలతో వీరివ్రాఁతలను సమన్వయింపఁ జేసి సత్యసంశోధనఁ జేసినఁగాని సత్యచరిత్రము బయలుపడదు. ఆకాలమునందు విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు నారవీటివంశము పెట్టనికోటగ నుండెను. సలకముతిమ్మయగావించినద్రోహకృత్యములమూలమున విజయనగరరాజధాని మహావిప్లవముపాలయి హిందూసామ్రాజ్యము వినాశముఁ జెందనున్నకాలమున నీయుపద్రవము నడంచి సంరక్షింపఁ గలమహాసమర్థుఁ డగువీరాగ్రగణ్యు నొకనిఁ బ్ర

పాదింపు మనిసామ్రాజ్యములోని ప్రజ లనుదినము నిష్టదేవత లను బ్రార్థించుచుండిరి. సామ్రాజ్యములోని ప్రభుపుంగవులలో నధికసంఖ్యాకులదృష్టులు రాజబంధువులలోఁ బ్రముఖుఁడై యుధిష్ఠిరునకుభీమార్జునులవలె చేఁదోడు వాదోడుగా నుండి భక్తితాత్పర్యములతో తిరుమలరాయ వేంకటాద్రులనుసోదర ద్వితయముచే సేవింపఁబడు చున్నయళియరామరాయలపై ప్రసరింపసాగినవి. ఈద్రోహి బాఱిపడక విజయనగరరాజధాని నుండి తప్పించుకొనిపోయిననాఁటనుండి పిఱికిబంటులై మౌన ముతో నొకచోట నొదిగి కూరుచుండినవారు కారు.

—♦ అళియరామరాయల దండయాత్ర ♦—

అళియరామరాయ లట్లుసోదరు లయినతిరుమలరాయ వేంకటాద్రులతో విద్యానగరమును విడిచిపెట్టిపోయి మున్ముం దుగా గుత్తి, పెనుగొండ, గండికోట, యాదవాని, కందనోలు దుర్గముల కధిపతులయినవారిని స్వాధీనపఱచుకొని యాయా సీమలసైన్యముల నసంఖ్యముగా సమకూర్చుకొని అచ్యుతదేవ రాయలతమ్ముఁడును, సలకముతిమ్మయచేఁ జంపఁబడినవాఁడును నగురంగరాయలకొడుకు సదాశివదేవరాయ లేగిరిదుర్గముననో దాగొని యున్నవాఁ డని తెలిసికొని తొలుతవానినిరప్పించుకొని యాతనికభయప్రదాన మొసంగి, తమకులదైవమైనతిరుమల వేంకటేశ్వరులసన్నిధానమున మఱదియు, బాలుఁడు నగునాతని విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగావించి యట

నుండి బయలువెడలివచ్చి గుత్తిదుర్గముఁ బ్రవేశించి కొంతర క్షణసైన్యముతో సదాశివరాయని నచటనిలిపి, తనపెద్దతండ్రి యగునౌపతిమ్మరాజు వానిపుత్త్రులు మొదలుగా బంధువర్గము తోడను, సొన్నలాపురముహండేహనుమప్పనాయఁడు, పెమ్మ సానిపెదతిమ్మప్పనాయఁడు, మెసాపెద్దప్పనాయఁడు మొదలుగా సామంతవీరవర్గముతోడను గూడి యసంఖ్యాకసైన్యములతో తిరుమలరాయవేంకటాద్రులు తనకంగరక్షకులుగా నుండి సేవిం పుచు వెంటరా రణభేరి మ్రోగించుచు మహారభసముతో సల కముతిమ్మరాజుపై దండయాత్ర సాగించి వెడలి విద్యానగర మును సమీపించుచుండెను.

ఈదండయాత్ర మొదలుపెట్టుటకుఁ బూర్వమె "మీరు చేసినద్రోహమునకు మేమెంతయుదుఃఖపడుచున్నవారమైనను, దీనినంతనువిధివశమయినకార్యముగా భావించి మేము మీకు వినయవిధేయులమై మీయధికారపాలనమునకు లోపడి యను వర్తింపఁ గలవారము కాని యీసామ్రాజ్యమున కపాయకరు లును శత్రువులు నగుతురకప్రభువులనుమాత్రము మున్ముం దుగా విజయనగరమునుండి పంపివేయవలసినదిగాఁ బ్రార్థించు చున్నార" మనియొకజాబు వ్రాసి గుత్తిదుర్గమునుండి సలకము తిమ్మయకుఁ బంపించెననియు, అతఁ డందుల కెంతయు సంతో షించి యీసమాచారమును విజాపురసుల్తానునకుఁ దెలియఁ జేసి తాముచేసికొన్న యొడంబడిక ప్రకార మేఁబదిలక్షల హొన్నుల నాతనికొసంగి యతని వానిరాజ్యమునకుఁ బంపి

వేసె ననియు, 'కోటియా, ఫెరిస్తా' లు వ్రాసియున్నా రని యారవీటివంశ చరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడినది. వీరి వ్రాఁతలంతగా విశ్వాసపాత్రములు గావు. ఈవిప్లవ సందర్భమున విజాపురసుల్తాను దురాశతోఁ జేసిన దురాలోచనలను, పొందినయమిత పరిభవమును గప్పిపెట్టుటకును, అళియరామరాయల ప్రజ్ఞాప్రతిష్టలను గొంచెపరచుటకును వ్రాసినవ్రాఁతలు గాని యన్యములుగావు. "ఆలీఇబూ అజీజుఅల్లాతబతాబాయి" అనుచరిత్రకారుఁడు తానువ్రాసిన 'బురహాన్; ఈ. మా అసిర్' అను గ్రంథమున విజాపురసుల్తాను తానెవ్వరివలన నాహూతుఁడుగాక తనంతతానే విజయనగరమునకు వచ్చె ననియు, సలకముతిమ్మయ సుల్తానుకు ద్రవ్యము నొసంగ లేదనియు, సుల్తానురాక విని సలకముతిమ్మయ విజయనగరమును విడిచి పాఱిపోయెననియు, విజాపురసుల్తానుసేనాని యగుఅస్పాదుఖాను విజయనగరమునకు రావలసినదని సలకముతిమ్మయకు జాబు కూడ వ్రాసె నని దెలిపి యున్నాఁ డనియారవీటివంశ చరిత్రమునందే వక్కాణింపఁబడి యున్నది. అహమ్మదు నగరమున నైజాంషాహి దర్బారునందుండి వ్రాసిన 'మహమ్మదుఖాసిం ఫెరిస్తా' వ్రాఁతలనమ్మవలయునా? 'ఆలీఇబూఅజీజు అల్లాతబతాబాయి' వ్రాఁతలునమ్మవలయునా? మఱియు 'బసాతీన్-ఉస్-సలాతిన్' అనుఫారసీభాషాగ్రంథమున సలకముతిమ్మయ విజాపురసుల్తానుకు ౪౪ లక్షల హొన్నుల ద్రవ్యము నొసంగె నని వ్రాయుచు మఱియొక సమాచారము వలన ౮౦ లక్షల

హొన్నుల ద్రవ్యము నొసఁగఁ బడినట్లు దెలియుచున్న దని గూడఁ లిఖింపఁబడి యుండెను. ఇంత ద్రవ్యమును విచ్చలవిడిగా వెచ్చపెట్టఁ గలిగిన భాగ్యశాలియగు సలకము తిమ్మయ మిత్రులగు మంత్రులకు నళియరామరాయలు లంచముల నిచ్చి వశ్యులనుగావించుకొనుటచేత రామరాయలు స్వపరివారముతో విజయనగరద్వారమును సమీపించినంతనే యామంత్రులెల్లరు నగరద్వారములను దెఱచివేసి రని మహమ్మదు ఖాశిం ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇంతియగాదు సలకముతిమ్మయకును రామరాయలకును యుద్ధము జరిగినట్లే చెప్పఁడు. సలకముతిమ్మయ యుద్ధములో మరణించినట్లు ప్రశంసింపఁడు. ఆత్మహత్య చేసికొని సలకముతిమ్మయ చచ్చె నఁట! హీరాసుఫాదిరిగారి విశ్వాసమునకుఁ బాత్రములైన మహమ్మదు ఖాసింఫెరిస్తావాక్యము లిట్లున్నవి. "తానువంచింపఁబడిన విషయమును దెలిసికొని యంతఃపుర రాజమందిరమునఁ దలుపులుబిగించుకొని నిరుత్సాహమూలమున పిచ్చిపట్టిపోయి రాజుగారి యేనుగులు, గుఱ్ఱములు, మొదలగువాని గ్రుడ్లు పెరికించియు, తోఁకలు గోయించియు, తనశత్రువులకు నిరుపయోగములగునటులు గావించె నఁట. అనేకయుగములనుండి వంశపరంపరగా సంపాదింపఁబడిన వజ్రములు, కెంపులు, పచ్చలు మొదలుగా నవరత్నరాసులను, అమూల్యములగు మౌక్తికరాసులను బెద్దపెద్దతిరుగటి రాళ్లలోఁ బోయించి విసిరించి పొడుము గావించి భూమిపై చల్లించెనఁట! అంతనతఁడు తన

గదిలోని యొక స్తంభమునకు వాడిగలకత్తి నొకదాని మొన పైకుండునటులు బిగింపఁజేసి యది తనవక్షస్థలమును భేదించుకొని వెన్నుపైకి వచ్చునట్లుగా గొప్పపయ్యెన వచ్చి దానిపైఁ బడి ప్రాణములఁ గోల్పోయె నఁట! అంత నగరద్వారములతలుపులు తెఱువఁ బడిన వఁట! ఈఫెరిస్తా వ్రాసిన దానితో 'కోరియా' యనుపోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁ డేకీభవించుటయెగాక 'సలకముతిమ్మయ' విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపతిగఁ జావవలెనను కోరికతో నట్లుచచ్చె ననికూడ వక్కాణించెనని యారవీటివంశచరిత్రమునందు హీరాసుఫాదిరి నుడువుచున్నాఁడు.

—♦ సలకముతిమ్మయ యుద్ధముచేసి మడియుట ♦—

హీరాసుఫాదిరి కోరియాఫెరిస్తాలు శాస్త్రోక్తముగ నిష్పక్షపాతమైనచరిత్రను వ్రాసిరని నమ్మి వారివ్రాఁతల నాధారముగాఁ జేసికొని అళియరామరాయల చరిత్రములోని మూలసత్యమును గ్రహింపఁజాలక దుర్భ్రమపాలయి చరిత్రమునంతయుఁ దాఱుమాఱుచేసి వ్రాయుటెంతయు శోచనీయము. వీరుతా:మువ్రాసినచరిత్రమునం దొకచోట "రామరాయలువచ్చువఱకు విజయనగరమునందు విజాపురసుల్తాను నిలిచియుండెననియు, వీనివలనె బరీదుషాహా, నిజాముషాహా, కుతుబ్షాహాలాతనికి (సలకముతిమ్మయకు) దోడ్పడు చుండిరనియు హాండేవారి అనంతపురచరిత్రము దెలుపుచున్నది. సలకముతిమ్మయాతో మైత్రిచేసికొన్న యీప్రభువులందఱితోను యుద్ధము

చేయుటకు సాహసించిన రామరాయల పరాక్రమమును విను
తించుట కుద్దేశింపఁబడినట్లు గన్పట్టుచున్నదికాని యీమైత్త్రా
నుబంధమునుగూర్చి ఫెరిస్తాయొకపలుకైనఁ బలికియుండలే" దని
వ్రాసియున్నారు.(1) మఱియొకచోట "పైనుదాహరింపఁబడిన
తెలుగుకావ్యములు రామరాయల పరాక్రమశక్తిని వానిగుణ
ములను ప్రసిద్ధపఱచుటకుగాను సతఁడు తనప్రతిస్పర్థికి వినా
శకుఁడైనట్లుగాఁ దెలుపుచున్నారు; కాని యిదికవులెల్లరు నను
శ్రుతముగా నవలంబించెడి మార్గ" మని వ్రాసియున్నారు. (2)
ఈపైయభిప్రాయములవలన రామరాయలయెడ వీరికెట్టి భావ
ముగలదో యయ్యది విస్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అనఁగా
రామరాయలు తిమ్మయను బ్రతిఘటించి స్వశక్తిచే సేన
లను సమకూర్చుకొని తిమ్మయపై దండయాత్ర సాగించి
యాతనితోఁ గాని యాతనికి సాహాయ్యముఁ జేయ వచ్చిన
విజాపుర సుల్తానుతోఁ గాని తదితర సుల్తానులతోఁ గాని
యుద్ధముచేయకయే, తిమ్మయయనుచరపరమునకు లంచముల
నొసఁగియు, సలకముతిమ్మయ తనకుఁదోడ్పడవచ్చినవిజాపుర
సుల్తానుకు నసంఖ్యాకముగా ద్రవ్యమునొసంగి వానిస్వస్థానము
నకుఁ బంపివేయునట్లుగా మోసబుజాబును వ్రాసియు, వారల
సాహాయ్యము లభింపకుండఁజేయ రామరాయలుచేసినమోస

---

(1) The Aravidu Dynasty of Vizanagar. Page 9 foot note 5.

(2) Ibid Page, 11 foot note 7.

మను దెలిసికొని యాద్రోహి తెంపరియై విద్యానగరమును వైభవశూన్యముగాఁ జేసి తుదకు దారుణమైన యాత్మహత్య చేసికొని చావగాఁ గృష్ణరాయనిరాణుల యాజ్ఞ శిరసావహించి హతశేషులు ద్వారములు తెఱచి యామహానగరమును రామరాయల చేతఁ బెట్టి రనివీరియభిప్రాయము. ఇదియెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రమయిన సత్యము గాదు. అచ్యుతదేవరాయనిభార్య వరదాంబికాదేవి సామ్రాజ్యము తనకొడుకునకు నిలుచునట్లుగాఁ దనకుఁ దోడ్పడినయెడల విశేషద్రవ్యము నొసంగెద నని యాహూయము చేయ, విజాపురసుల్తాను స్వసైన్యముతో బయలు దేఱివచ్చుచుండ, సలకముతిమ్మయ దెలిసికొని, తనరాయబారులమూలమున విశేషద్రవ్యమునొసంగి, యాతఁడుమరలితనరాజధానికిఁ బోవునటుల చేసెనని మొదట వ్రాసిన 'కోటియా' మఱియొకచోట సలకముతిమ్మయను బ్రతిఘటించి తొలఁగిపోయినయాతనిప్రతిపక్షమువారు (రామరాయలపక్షమువారుకాఁబోలు) విద్యానగరము స్వాధీనముఁ జేసి యాతనిపరిపాలనమునకు లోపడివ్యవహరింతుముగాన, దమకుఁ దోడ్పడి సలకముతిమ్మయను రాజ్యభ్రష్టుని గావింపవలసినదని ప్రార్థింప, నాతఁడు సమ్మతించి రాఁదలంచియుండ, సలకముతిమ్మయ తెలిసికొని రాయబారులద్వారయాఱులక్షలహొన్నులనుబంపించి, విద్యానగరమునకువచ్చి తనకుఁదోడ్పడినయెడల దారిబత్తెముల క్రిందను దినమునకుమూఁడులక్షలహొన్నులచొప్పున నిచ్చుటయేగాక తనకుసామంతుఁడనై కప్ప

ము చెల్లించుచుండు ననియు వారిచేఁ జెప్పించి, వానిసైన్యము లతోసహా వానిని రప్పించి, విద్యానగరసింహాసనమున వానిని గూరుచుండఁ బెట్టి యేఁడుదినములు మహావైభవముతో వేడుకలు జరిపియుండె ననియుకొందఱు ప్రభువులుగూడ నాతనిసామ్రాజ్యాధిపతిగా నొప్పుకొనిరనియు, రెండవమాఱు వ్రాసియున్నట్లుగా హీరాసుఫాదిరి తాను, వ్రాసినయారవీటివంశచరిత్రమునందే దెలిపి యున్నాఁడు. (1) మొదట వ్రాసినదిసత్యమో, రెండవమారు వ్రాసినది సత్యమో, హీరాసుఫాదిరి నిర్ధారణచేసి యుండలేదు. రెండువిధములుగూడ సత్యమై యుండు నని వీరియభిప్రాయమై యుండవచ్చును. సామ్రాజ్యధనాగారమంతయు సలకముతిమ్మయచేతిలో నుండె నుగాని యళియరామరాయలచేతిలో లేదనివారే యొప్పుకొను చున్నారు. లక్షలకొలదిహొన్నుల ద్రవ్యమును విజాపురసుల్తానునకు సమర్పింపఁగలిగినసలకముతిమ్మయ ధనాశాపీడితులయినతనయనుచరవర్గమునకు దృప్తికలుగునట్లు ధనమునొసంగి తనప్రక్కనుంచుకొనుట కేలసాధ్యపడ దయ్యెను ? వీరలకు లంచముల నొసంగుటకు నాకస్మికముగారాజధానివిడిచి సోదరద్వయముతోఁ బాఱిపోయినరామరాయలకీ ప్రభువులకందఱకు లంచముల నొసంగి తనప్రక్కకుఁ ద్రిప్పుకొనుటకు వారలకు ధనమెక్కడనుండి యొక్కమాఱుగాలభించినదియు నిర్ధారణము

(1) A. D. V. Page 6; Correa. Page 247—8
Ibid Page 8; Correa, Pages 277—278—279.

చేసి యుండలేదు. సలకముతిమ్మయస్వాధీనములో నున్న ప్రభువు లెల్లరు రామరాయలవలన లంచములు తిన్నవారే యైన యెడల సామ్రాజ్యమునకు ప్రబలశత్రువయినవిజాపురసుల్తానుని రప్పించి విజయనగరరత్నసింహాసనమునఁ గూర్చుండఁ బెట్టుట కెట్లుసహింపఁ గలిగిరో? హీరాసుఫాదిరి తెలిపి యుండలేదు. మఱియు విజాపురసుల్తానువంటిగడుసరి ప్రభువు తనశత్రురాజధానిలో సామ్రాజ్యసింహాసనమునఁ దన్నుఁ గూర్చుండఁ బెట్టి తన్ను సామ్రాజ్యాధిపతినిగాఁ జేసి, సామంతులై తన్నుఁ గొల్చుట కంగీకారము దెలిపియున్నప్పుడు, పిఱికిపందయై రాజధానివిడిచిపెట్టి పాఱిపోయినవాఁడు వంచనతో వ్రాసినజాబును నమ్మి సలకముతిమ్మయ ప్రార్థించినమాత్రమునఁ దనకు నప్రయత్నపూర్వకముగాలభించినయీశత్రుసామ్రాజ్యమును, సింహాసనమును విడిచిపెట్టి ద్రవ్యమునుమాత్రము గ్రహించి వెడలిపోవు నంతటియవివేకి యనిగ్రహింప నగునా? రామరాయలపక్షమువారు విజాపురసుల్తానునకు సామంతులమై వానిని సామ్రాజ్యాధిపతినిగాఁ గావించివానికణకువతోఁ గప్పములు చెల్లించుచుందు మని దురాలోచనచేయుచున్నవా రనియేగదా వారిపక్షమున నుండకుండ విశేషద్రవ్యము లంచముగా నిచ్చి యాతనిఁదనకు సహాయార్థము రప్పించుకొన్న సలకముతిమ్మయ వారిని ద్రోహులనియు వారినిఁజేర్చక మరలవారిని వారిస్థానములకుఁ బంపివేయవలసిన దనిజాబు వ్రాసినపు డయ్యదిమోసమని తెలిసికొనఁజాలక యేలయెనుబదిలక్షలహొన్నులసమర్పించు

కొని పంపివేయవలసివచ్చెనో యారయరైరి? రామరాయనిచే లంచము బుచ్చుకొనిన ప్రభువులు నిస్సహాయుఁడై యున్న వానిని రామరాయలకు నప్పగించక, సలకముతిమ్మయసామ్రాజ్యములోనిరత్నరాసులను నుగ్గునూచముగావించునపుడును, ఏనుగులుఁ గుఱ్ఱములు మొదలగువానితోఁ కలుకోయించునప్పుడును మౌనమును వహించి యేలయూరకొనవలసివచ్చెనో యదియును విచారింపరైరి? అనేకసందర్భములలో, ఫెరిస్తా కోరియా, కొయుటో' లు వ్రాసిన వ్రాఁతలలో శుద్ధాబద్ధములగు విషయములు పెక్కులు గలవని యొకప్రక్క నొప్పుకొనుచు నీప్రాధాన్యవిషయమునఁ దదితరులైకకంఠ్యముగా వ్రాసిన వానికి భిన్నములుగాఁ గన్పట్టినను వీరి వ్రాఁతలయందే సత్యము గలదని విశ్వసించుటకుఁ బ్రబలహేతువు లేవిగలవో వానిని వివరింపనక్కరలేదా? చరిత్రకారులు మున్ముందుగా సమకాలికులై సమీపమునుండి వ్రాసినవిషయముల కెక్కువప్రాధాన్య మీయవలసి యుండును. పిమ్మట సమకాలికులు కానివారి వ్రాఁతలను సమకాలికులు వ్రాసిన వ్రాఁతలతోఁ బోల్చుకొని సత్యచరిత్రమును దీయుటకుఁ బ్రయత్నింపవలయును. అట్లు గాక సమకాలికులయినవారు కవులయినంత మాత్రముచేత వారు చెప్పినవిషయముల నమ్మరాదని త్రోసిపుచ్చి సమకాలికులుకాని వారొకరికొకరికిఁ బొందికలేక పరస్పరవిరుద్ధముగా వ్రాసిన వ్రాఁతలనమ్మి చరిత్ర మల్లఁబోయినఁ బరిహాసపాత్రులగుట నిశ్చయము. అచ్యుతదేవరాయని యాస్థానమున

నున్న రాజనాథ డిండిమకవి రచియించిన యచ్యుతరాయాభ్యుదయము గ్రంథమునను, ఆతని యాస్థాన కవయిత్రి యగు తిరుమలాంబ రచియించిన వరదాంబికాపరిణయ మను గ్రంథమునను సలకము తిమ్మయ యచ్యుతదేవరాయల భార్యయగు వరదాంబికతోడఁ బుట్టినవాఁడని తెలుపఁబడియుండ నేతద్గ్రంథ కర్తలు కవులయినమాత్రముచేత వానివిశ్వసింపక 'సలకము తిమ్మయ యచ్యుతదేవరాయల తోఁబుట్టువు పెనిమిటి' యని 'కోరియా' వ్రాసిన దానిని విశ్వసించినయెడల నెంతహాస్యాస్పదముగనుండును? సమకాలికులైన కవులు వ్రాసినవర్ణనాంశములలో నతిశయోక్తు లుండిన నుండవచ్చునుగాని వారుసత్యమునే వ్రాయలేదని నిరాకరించుట సత్యచరిత్ర నిర్మాణమునకుఁ దోడ్పడుమార్గ మగునా?

విజయనగరములో క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సర ప్రారంభమున విప్లవము పుట్టినది. 1547 లో దోనూరుకోనేరునాథ కవి ద్విపదబాలభాగవతమును రచియించి యళియరామరాయల పెదతండ్రి కుమారులలో నొకఁడగు చిన్నతిమ్మరాజున కును, తరువాత పద్యప్రబంధముగా రచించి యతనితండ్రికి నంకితముచేసినయా గ్రంథములపీఠికలలో నారవీటివంశమును వర్ణించుచు నళియరామరాయలను గూర్చియిట్లు ప్రశంసించి యున్నాఁడు.

“ శ్రీసదాశివరాయ శేఖరమణికి
భాసురసామ్రాజ్యపదవి నొసంగి

అమితకర్ణాటరాజ్యస్థాపనాంక
రమణియ్యుఁ డగునట్టి రామభూపతియు"
(ద్విపదబాలభాగవతము)

"ఉ. ఏపునద్రోహిభావమువహించినసల్కయతిమ్మరాజుఁ ద
త్పాపసహాయు సల్కయయుతంబుగ శౌర్యము మీఱఁ ద్రుంచి వి
ద్యాపురియందు చాలఘనుఁ డయ్యె సదాశివరాయరాజ్యసం
స్థాపకుఁ డై సిరంగవసుధావరరామనరేంద్రుఁ డున్నతిన్."
(పద్యబాలభాగవతము)

ఆరవీటి శ్రీరంగరాజుపుత్త్రుఁడగు రామరాజు ద్రోహియైనసలకముతిమ్మరాజును నాపాపికిసహాయుఁడుగా నుండిన సలకరాజును సంహరించికర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు సదాశివరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటచేతనే సదాశివరాజ్యసంస్థాపకుఁ డని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచి విద్యాపురమునందు మిక్కిలి ఘనుఁ డయ్యె నని దెలిపి యున్నాఁడు. కృష్ణదేవరాయని కల్లుఁడైనను వానికాలమునఁగాని, అచ్యుతదేవరాయుల కాలమునఁగాని రామరాయలు విద్యానగరమునం దొకప్రముఖుఁడుగా నున్నట్టు ప్రమాణము గానరాదు. ఈఘనకార్యమును జయప్రదముగా నిర్వహించిన కారణముచేతనే బాలభాగవతగ్రంథకర్త వ్రాసినరీతిని విద్యాపురియందు గొప్పఘనుఁడుగాఁ బరిగణింపఁ బడినది వాస్తవమని చెప్పఁదగును.

ఇదియునుంగాక రామరాయనిపక్షము వారికిని సలకము తిమ్మయపక్షమువారికి మాత్రమెగాక రామరాయనిపక్షము వారికిని సలకముతిమ్మయపక్షము వహించివచ్చిన విజాపుర విదర్భసుల్తానులకుంగూడ యుద్ధము జరిగినటుల దెలుపు నొకటి రెండు విషయములను ద్విపదబాలభాగవత గ్రంథములం జేర్కొని యున్నవాండు. ద్విపదబాలభాగవతమును సంకితము నొందినట్టి యారవీటిచినతిమ్మరాజు క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సరములో చంద్రగిరిరాజ్యమును పరిపాలించుచున్నట్లు తిండివన శాసనము దెలుపుచున్నది.(1) అచ్యుతదేవరాయలు 1541 లో మరణించెను. వానివెనుక వానికుమారుండు చిన్నవేంకటాద్రి 6 మాసములు పరిపాలనముచేసినవెనుక వానిమేనమామ సలకముతిమ్మయ వానిసంహరించి సామ్రాజ్య మాక్రమించుకొన్నవిషయ మిదివరకె తెలుపంబడినది. ఇట్లుండగా ద్విపదబాలభాగవతమునందుం దత్కృతిభర్త యైనయారవీటి చిన తిమ్మరాజు.

"పరినృపుల్ ప్రజలును జయవెట్ట చంద్ర
గిరిముఖ్యదుర్గముల్ గినిసి కైకొంటి"

(1) A Topographical list of the Inscriptions by Rangacharya Vol. I. p. 402, 717; 33 of 1905; 250 of 1910; other records of Prince China Timma will be found in Rangacharya, 11 p. 915, 60 and 70; p. 976, 608.

అనితనతోడిరాజులును ప్రజలును జయఘోషసలుపు చుండ చంద్రగిరిమొదలుగా ముఖ్యదుర్గములను కోపముతో స్వాధీనపఱచు కొన్నట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. అనాదిగా చంద్రగిరిదుర్గమును, తద్రాజ్యమును విజయనగరసామ్రాజ్య ప్రభుత్వమునకు వశములై యున్నవి. అచ్యుత దేవరాయని కాలమున చంద్రగిరిదుర్గమును, రాజ్యమును విజయనగరసింహాసనమును ప్రతిఘటించి యుండ లేదు. చిన్నవేంకటాద్రి మరణానంతరము సలకముతిమ్మయ పక్షముననుండ నతనిప్రతిస్పర్థి యైనయళియ రామరాయల పెదతండ్రికుమారుఁడైన యీయారవీటి చినతిమ్మరాజు రామరాయలపక్షమున నుండి సలకముతిమ్మయపక్షమువారితోఁ బోరాడి గైకొని, యళియ రామరాయనిచేఁ బట్టాభిషిక్తుఁడుగాఁ గావింపఁబడిన సదాశివ దేవరాయలరాజ్య ప్రారంభకాల మనఁగానా 1542 వ సంవత్సరము నుండియుఁ జంద్రగిరి రాజ్యమునకుఁ బ్రభువుగా నుండెనని నిర్ధారణము సేయవచ్చును. కావున నారవీటి చిన తిమ్మరాజు చంద్రగిరిదుర్గమును వశ్యపఱచుకొన్నవాఁ డనఁ దప్పక సలకముతిమ్మరాజు పక్షమువారితో బోరాడి గెల్చి కొన్నవాఁ డని చెప్పవలయునేగాని మఱియొకవిధముగాఁ జెప్పుటకు సాధ్యముగాదు. ఈయారవీటి చినతిమ్మరాజు తండ్రి యగునౌకుతిమ్మరాజు గూడ సలకముతిమ్మయగావించిన యీ మహావిప్లవము నడంచుటయందుఁ దనతమ్మునికుమారుఁడయిన

యళియరామరాయలకుఁ దోడ్పడినట్లుగా పద్యబాలభాగవత మునందలి యీక్రిందిపద్యమువలన విదితము కాఁగలదు.

పద్యబాలభాగవతము :—

" సలకముతిమ్మాసురదు
ర్విలసితవిలయాబ్ధిలగనవిహ్వలవసుధా
వలయస్థితికృతివివృతో
జ్వలతరధరణీవరాహవరబిరుదాంకా ! "

మఱియు నింకొకవిషయమునుగూడఁ జేర్కొని యున్న వాఁడు. ఈయారవీటి చినతిమ్మరాజునకు సవతియన్న యగు అప్పలరా జనునాతండు (అనఁగాఁ బెదతిమ్మరాజునకు మఱియొక భార్యవలనఁ బుట్టినవాఁడు) కూరకచెర్లయొద్ద సవాబరీదుల యుద్ధములో జయించియు మృతినొందినటులగూడ ద్విపదబాల భాగవతములోని యీక్రిందిద్విపదలవలనఁ దెలియుచున్నది. చూఁడుఁడు.

" అమితవైభవుఁడైన యప్పలరాజు
రమణీయమైనకూరకచేర్లయొద్ద
కడుమించు నాజిరంగంబునఁ గడిమి
దొడరినసవాబరీదుల నిర్జయించి
తరణిమండలవిభేదనపూర్వకముగ
సురలోకములకు రాజులు మెచ్చ నరిగె. "

అప్పలరాజు కూరకచెర్లకడ ఆదిల్‌షాహా, బరీదుషాహా లతో జరిగినయుద్ధమున జయముపొందియు మరణించె నని వ్రాసి

యున్నాఁడు. కృష్ణదేవరాయలకాలమున బరీదుషాహాతో యుద్ధము జరుగలేదు. అదియునుంగాక ఆదిల్‌షాహాకు బరీదుషాహాకు మైత్రియున్నట్లు తోఁచదు. మఱియు నచ్యుతరాయలకాలమునఁ గూడబరీదుషాహాకు విజయనగరసామ్రాజ్యముతో యుద్ధముపొసఁగి యుండలేదు. కనుకకూరకచెర్లకడ నప్పలరాజునకు నాదిల్‌షాహాబరీదుషాహాలకు జరిగినయుద్ధము 1542 లో పై సుల్తానులు సలకముతిమ్మయపక్షము నవలంబించి వచ్చినప్పుడే జరిగియుండు ననియు, ఆయుద్ధముననే యాకు తిమ్మరాజుకుమారుఁ డప్పలరాజుమరణించినవాఁడనినిశ్చయింప వచ్చును. అప్పలరాజుతండ్రియగునాకుతిమ్మరాజునుగూర్చి వ్రాయునపుడుద్విపదబాలభాగవతమునందు,

> " కడిమిమై మానునకడ రణక్షోణి
> గడుసరి నేదులఖాను జయించె " ననియు,

పద్యబాలభాగవతమునందు :—

> " మానునకడ నవాబూని పోరను బరా
> జయము నొందించె నేశౌర్యశాలి "

అనియు వ్రాసియుండుటచేత సలకముతిమ్మయపక్షము వహించి వచ్చినవిజాపురసుల్తానాదులతో నళియరామరాయల పక్షమువారు యుద్ధము చేసియోడించినారని యీబాలభాగవతములలోఁ జేర్కొనఁబడినవిషయములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

మఱియు దోనూరికోనేరునాథుఁడు 1542 లో వ్రాసిన దానిని 1549 లో రామరాయలమంత్రులలోనొక్కఁడును కొండవీడు రాజ్యాధిపతిగా నియమింపఁబడినరామయామాత్యతోడర మల్లనునాతఁడు తానురచియించిన 'స్వరమేళకళానిధి' యను గ్రంథమున 'రామరాయలు' తనయిర్వురుతమ్ములతోను విద్యాపురమును విడిచి గుత్తిదుర్గమునకుఁ బోయి నిస్సహాయుఁడుగా నున్నసదాశివమహీపాలుని గొనివచ్చి స్వామిద్రోహకృతులయిన ప్రతీపనృపతులను జయించి కర్ణాటసింహాసనమునందుఁ గూరుచుండఁ బెట్టి కీర్తిస్థాపకుఁ డయ్యెనని వ్రాసి బలపఱచుచున్నాఁడు. (1) ఇతఁడొక్కఁడేకాదు; రామరాయలయాస్థానికవిగనుండి యాతనిచే రామరాజభూషణుఁ డనుబిరుదము గాంచినభట్టుమూర్తి తాను రచియించిననరసభూపాలీయము నందును, వసుచరిత్రమునందును నీవిప్లవప్రశంసను గావించి రామరాయలను వినుతించియున్నాఁడు.

"సీ. ఖలునతిద్రోహి సల్కయ తిమ్మనిహరించి
సకలకర్ణాటరాజ్యంబు నిలిపె"
(నరసభూపాలీయము)

---

(1) స్వరమేళకళానిధి :—

"యః ఖడ్గైకసఖః సహానుజయుగో నిర్గత్య విద్యాపురాత్
లబ్ధ్వా గుత్తిగిరౌ సదాశివమహీపాలం నిరాలమబ వమ్
స్వామిద్రోహకృతః ప్రతీపనృపతిం నిర్జిత్య భద్రాసనే
కర్ణాటే భగవానివ ధ్రువమయం కీర్త్యా సహస్థాపయత్."

"సీ. పట్టాభిషేకవిపర్యయంబునఁ బ్రోలు
వెడలి ప్రియానుజ తోఁ గొలువఁ,
జిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగు పెన్గొండ సా
ద్రహరిద్విపేంద్ర నాదవనిఁ జేరి,
ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్వుర వధిం
మహిమసలకఖరస్మయ మడంచి,
హరివీరభటమహాహ్లాద్ధతినబ్ధి గంపింప
దురమునఁ గదిసి తద్ద్రోహి దునిమి,
యనఘతరపార్థివేందిర నధిగమించి
సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు
పూని శరణాగతుల నెల్లఁ బ్రోచె రాముఁ
డతఁడు నిజచరితంబు రామాయణముగ."

(వసుచరిత్రము)

పయిపద్యములలో వివరించినరీతినిబట్టి యళియరామ రాయలు సలకముతిమ్మయ సైన్యములతోఁ బోరాడి యుద్ధములో నాతని సంహరించి సకలకర్ణాటరాజ్యము సుస్థిరముగా నిలుచు నట్లుచేసి శరణాగతుల నెల్లరను రక్షించి ప్రోచి కీర్తిఁ గాంచె ననిబట్టుమూర్తి (రామరాజభూషణకవి) స్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు. ఇంతియగాదు; సలకముతిమ్మయకుఁదో డ్పడవచ్చిన నిజాముషాహా, కుతుబ్షాహా, ఏదిల్ షాహా తమ తమసైన్యములతోఁ బలాయనులై యడవులకుఁ బారిపోవ

రామరాయ లనుజద్వయముతోఁడను, తదితరసైన్యములతోఁడను వారిని వెంటాడించి పోరి యోడింప వారువిధేయులై యుణకువను జూపిరనికూడ నీక్రిందివిధమున వర్ణించియున్నాఁడు.

" మ. హరిశౌర్యుం డగురామభూవిభుని తీవ్రాటోపవద్వాహినీ
శరవేగంబున నాత్మమూలబలము ల్జారం దలాడంబరం
బరుగం గొమ్మలువోవ లావరినిజామాదు ల్వజీరుల్భజిం
తురు నమ్రత్వముఁ గానలో ముసలిమానుల్గా వితర్కిం౦
(పఁ౧౬. "

" గీ. అనుచు శిరములు దాల్తు రెవ్వనిసమగ్ర
సైన్యధుతధూళి చకితులై చనుసపాద
కుతుబశాహినిజామాదికుతలపతు ల
తండు నృపమాత్రుఁడే రామ ధరణివిభుఁడు. "

తన 'స్వరమేళకళానిధి' యందు రామయామాత్యతోఁడరమల్లుగూడ రామరాయలు భీమార్జునలం బోలినసోదరద్వితయము యొక్కసాహాయ్యముతో సర్వపారశీకులను (మహమ్మదుమతస్థులయినవారిని) జయించి భూమియందు గొప్ప కీర్తిని ప్రతిష్ఠాపించెనని చెప్పియున్నాఁడు. *

ఇట్లే యందుగుల వెంకయ్య యనునాతఁడు గూడ తాను రచించి యారవీటికోదండరామరాజున కంకితము గావించిన

* విజిత్య సర్వానపి పారశీకాన్ రణేషు తత్కీర్తిపటచ్ఛరాణి అధూయ భూయో హరితో పధూటీః విశోభయ త్యేష యశోదుకూలైః
(స్వరమేళకళానిధి)

'రామరాజీయ' మనునామాంతరము గలనరపతివిజయ మను గ్రంథమున,

"సలకవిభుతిమ్మరాజుసేనలను ద్రుంచి
గుత్తి, పెనుగొండ, మటిగండికోటకంద
నోలుపుర మాదవే నవలీల గెలిచి
తోలుదోలుత రామనృపతి దోర్బలము మెరసె."

అనిస్పష్టముగావివరించి వ్రాసినవాఁడు. అళియరామరాయలకుఁ బ్రత్యర్థిగానుండి విజయనగరంబున నీమహాభయంకరమైన విప్లవమును గల్గించి సంక్షోభపెట్టిన 'సలకముతిమ్మయ' అచ్యుతదేవరాయల మరదులిర్వురలోను రెండవవాఁ డయిన చినతిమ్మరాజుగాని "విజయనగరచరిత్రమునకుమూలప్రమాణము" లను గ్రంథములో పీఠికాకారులు వారియుపోద్ఘాతములోఁ దెలిపి నట్లుపెదతిమ్మరాజుగాఁడు రంగపరాజవిరచితమైనసాంబోపాఖ్యానపీఠికలో నళియరామరాయలకుఁ బ్రతిస్పర్థిగ నుండి వ్యవహరించి సంహరింపఁబడినవాఁడు సలకముచినతిమ్మరా జనియె స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడినది. (1)

---

(1) Finding himself unequal to the three brothers, the elder Tirumala, who is discribed as a madman invited his Mahammadan neighbours to his assistance. According to the annals of Hande Anantapuram the three brothers overpowered the madman first and killed him, and marched forward to meet the allied Sultans

ఆకాలమునఁ బుట్టినయీ గ్రంథములన్నియు నళియరామరాయలు సలకము చినతిమ్మరాజు సైన్యములతో యుద్ధము చేసి మోహించి యుద్ధములో నాతనిసంహరించి సదాశివరాయని సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగాఁజేసి జగత్ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినట్లు దెలుపుచున్నవి. ఇవిమాత్రమే గావు; ఇటీవల కర్నలుమెకంజీదొరగారిచే సేకరింపఁబడి సంపుటీకరింపఁ బడిన స్థానికచరిత్రములుగూడ పయిగ్రంథములలో వక్కాణింపఁ బడినవిషయములను బలపఱచుటయెగాక మఱికొన్ని నూత్న విషయములనుగూడఁ దెలుపుచున్నవి. సొన్నలాపురముహండే హనుమప్పనాయఁడీవిప్లవకాలమున నొకప్రధానపాత్రమును గైకొని యళియరామరాయలకుఁ దోడ్పడినట్లు హండేవారిఅనంతపురచరిత్రమునందును, అళ్లేపెమ్మసాని యెఱ్ఱతిమ్మానాయఁడు తోడ్పడి నట్లుతాడిపర్తికయిఫియత్తునందును, అళ్లే

---

of Ahmadnagar, Bedar, and Golkonda. Having defeated them in the field the brothers returned to headquarters and installed Sadasiva duly as the emperor.

(Sources of Vijianagara History by Ranganadha Saraswati and edited by Dr. L. Krishnaswami Aiyangar Introduction. page, 15.)

“ మ. మహిఁ జెన్నారెనసల్కరాజచినతిమ్మక్ష్మాపకంఠారుణాం
బుహవిశ్వర్యణతర్పితాసిశిఖికిం బుష్పాయుధస్నిగ్ధని
గ్రహసౌభాగ్యపరంపరాపరిధికింగర్ణాటకైశ్వర్యని
ర్వహణావార్యభుజద్వయాయుధపరీవారుండు రామప్పకున్.”

మెసాపెద్దానాయఁడు, పెమ్మసానియెఱ్ఱతిమ్మానాయఁడు, హాండే హనుమప్పనాయఁడు తోడ్పడినట్లు నడిమిదొడ్డిపాలెగాండ్లకయఫియత్తునందును వివరింపఁబడియుండెను. (1)

ఈకడపటికయఫియ్యతులో వివరము లెంతమనోహరములుగా వ్రాయఁబడినవో చదువరులు తెలిసికొనుటకై యాభాగ మిచట నుదాహరించెదను.

“ అళియరామనాయణ్ణి కొట్టివేయవలె నని విజయనగరానకు కూచుదరకూచుచేయించి ఫౌజుతో వస్తువుండగా యీ వర్తమానం అళియరామరాయలు విని మొహరుతీసుకొనిరాతోరాతువచ్చి పెనుగొండకు దాఖలుఅయి అక్కడనుండి పెమ్మసానితిమ్మానాయణ్ణి, హాండేవారిని, మెసాపెద్దనాయణ్ణి ఇంకాజహాగీరుదార్లకు శిఖాపత్రాలుపంపించి మీమీ యావత్తోఫౌజులతోకూడా యెకాయెకీవచ్చే దనివ్రాయించి వున్నందున అదే ప్రకారముగా సకలమైనవారితో కూడా మెసాపెద్దప్పనాయఁడు పోయినంతలోగా రామరాయలవారు సలకయతిమ్మని దుర్మార్గాలు అందరికి చెప్పి తరతరాలనుంచీ మీరుస్వామికార్యములో బహుశా మెహన్నతుచేసి కష్టపడి సకలబహుమానాలు బిరుదులు సంపాదించు కొన్నారు. ఇపుడున్ను యీకార్యం నిర్వాహకంచేసి శత్రుఖండనచేస్తిరా యనా మీకు విశేషించి బిరుదులు బహుమానాలు యిప్పిస్తున్నా మని చెప్పి సలకయతిమ్మ

(1) Sources of Vijianagar, p. 179–180; Local Records, Vol. 12, p. 213, L. R. Vol. 39. p. 16.

యవుండేపూర్వోత్తరము, వాడుయక్కడవుండేది, ఫౌజువుండే రీతి ముందరయేతట్టుసాగివచ్చేసంగతి తెలుసుకొని వచ్చేవారు యెవ్వరు చాతమీతహాకీకు వర్తమానంవచ్చేటందుకు చోరు హరకార్లనుపంపించుమనఁగా అప్పుడుమెసాపెద్దనాయఁడు ముం దుపడి తహాకీకు ఖబురు నేను తెప్పిస్తున్నానని తాంబూలంతీ సుకొని సలకయతిమ్మయఫౌజులోనికి అంపతగినవాణ్ని పంపించి నిజమానం వర్తమానం తెప్పించి యావత్ఫౌజును వెంటఁదీసి కొని ఘండికోటవారు పొన్నలాపురంహండేహనుమప్పనాయఁడు మెసాపెద్దప్పనాయఁడు తనజమియ్యతుతో ఫౌజు నడిపించి రాతో రాతు ఆదవానికి వచ్చి వుత్తరభాగం తుంగభద్రాతీరమందు సల కంతిమ్మనిఫౌజుమీద చప్పాబడి నఁకి హతాహతం చేసినందున హతశేషులయిన ఫౌజుతో సలకయతిమ్మఁడు పారిపోతూయుం డగా పెమ్మసానివారు హండేవారు, మెసావారు యీముగ్గురు ఖాసాగుఱ్ఱాలు వేసికొని పోయి సలకయతిమ్మణ్ణి శిరచ్ఛేదనం చేసి ఝూండాకుకట్టి........."

ఈరీతిగా నాంధ్రగ్రంథములయందును స్థానికచరిత్ర ములయందును అళియరామరాయలు సకలకర్ణాటసామ్రాజ్య సముద్ధరణోద్యోగియై, సామ్రాజ్యద్రోహిగఁ బ్రవర్తించిన సల కముచినతిమ్మరాజును బ్రతిఘటించి యుద్ధము చేసి వానినాశ నము గావించి కృష్ణదేవరాయలసోదరపుత్త్రుఁ డయినసదాశివ దేవరాయలను బట్టాభిషిక్తుని గావించి మహోన్నతప్రతిష్ఠా ప్రతిభలఁ గాంచినవాఁ డనిదెలుపుచుండ మహమ్మదుఖాసిం

ఫెరిస్తా యళియరామరాయలు యుద్ధమే చేయలే దనియు, సలకముతిమ్మయను మోసపుచ్చఁగా నతఁడు పిచ్చఁబట్టి రాజధనాగారమంతయుఁ గొల్లపెట్టి నాశనముగావించి విద్యానగరము నంతయువైభవశూన్యముగాఁ జేసి తుదకు విశ్వాసానర్హమై భయంకరమైన యాత్మహత్యఁ జేసికొని చచ్చెననివ్రాసినదానిని 'హీరాసు ఫాదిరి' వంటివిదేశీయుఁడైన చరిత్రకారుఁడు విశ్వసించినను దేశీయులయిన చరిత్రకారు లెవ్వరును విశ్వసింపఁ జాలరు. తెలుగుగ్రంథములలో నళియరామరాయలు యుద్ధమున సలకముతిమ్మయను సంహరించినవాఁ డని చెప్పినమాత్రముచేత నాతఁడు స్వహస్తములతోఁ జంపినవాఁడని భావింప నక్కరలేదు. ఆతనిపక్షమున నెవ్వనిచే జంపఁబడినను యుద్ధములోఁ జంపఁబడె ననుట సత్యమని సందేహింపఁ బనిలేదు.

'కోయుటో' తానువ్రాసిన చరిత్రమునందు 'సలకము చిన్నతిమ్మరాజు తన ప్రజలచేఁ జంపఁబడినవాఁ' డని వ్రాసియున్నాఁడనియు, మీర్జాఇబ్రహీముజబిరియనునాతఁడు తానువ్రాసిన 'బసాతిన్-ఉస్-సలాతిన్' అనుచరిత్రమున సలకముచిన్నతిమ్మరాజు యుద్ధములోనే చంపఁబడినట్లు వ్రాసియున్నాఁ డనియు, హీరాసుఫాదిరి తనయారవీటివంశచరిత్రమునందుఁ జెప్పకొనియుండియు నివినెల్లను విస్మరించి యొక్క ఫెరిస్తా వ్రాఁతలనే యేలవిశ్వసింపవలసివచ్చెనో దురూహ్యముగా నున్నది. (1)

(1) The Aravidu Dynasty of Vijiayanagar p. 11, F. N. No. 2. Couto O. C. p. 382; F. N. No. 5, Busatin-us-Salatin, p. 52.

ఇంక నలకముచినతిమ్మరాజునకుఁ దోడ్పడవచ్చిన దక్కనుసుల్తానులతో నళియరామరాయ లెట్లుయుద్ధములు గావించి విజయముఁ బొందినదియు మూఁడవ ప్రకరణమున వివరింతును.